

Güney Azerbaycan Türkçesiyle Yazılmış Kahramân-nâme'de Atasözleri ve Deyimlerin İşlevi

The Function of Proverbs and Idioms in the Kahraman-name Written in Southern Azerbaijani Turkish

Roghayeh AZIZPOUR¹
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bağımsız Araştırmacı, İran, Tebriz

Independent Researcher
azizpourroghayeh@gmail.com

Nabi AZEROĞLU²

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk
Halk Bilimi, Kayseri, Türkiye

Erciyes University, Faculty of Letters,
Department of Turkish Folklore, Kayseri,
Türkiye

Bu çalışma "İran'da Türkçe Kahraman-nâmeler üzerinde bir araştırma" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

This study was produced from the doctoral
dissertation entitled 'A Study on Turkish
Heroic Narratives (Kahraman-nâmes) in Iran

Geliş Tarihi/Received 02.09.2025
Revizyon/Revision 27.04.2026
Kabul Tarihi/Accepted 04.05.2026
Yayın Tarihi/Publication Date 09.10.2026

Atıf:
Azizpour, R. & Azeroğlu, N. (2026). Güney
Azerbaycan Türkçesiyle Yazılmış
Kahramân-nâme'de Atasözleri ve
Deyimlerin İşlevi. *Edebiyat ve Beşeri
Bilimler Dergisi* (78), 113-134.

Cite this article:
Azizpour, R. & Azeroğlu, N. (2026). The
Function of Proverbs and Idioms in the
Kahraman-name Written in Southern
Azerbaijani Turkish. *Journal of Literature
and Humanities* (78), 113-134.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Öz

Farsça ve Türkçe pek çok yazma nüshası bulunan Kahramân-nâmeler, kahramanlık maceralarını olağanüstü motiflerle anlatan eserlerdir. Eserin yazma nüshaları, başta İran, Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere Fransa, Almanya, Kazan, Tacikistan ve Mısır'da tespit edilmiştir. Bu nüshalar arasında İran Meclis Kütüphanesi el yazmaları bölümünde Güney Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış Kahramân-nâme hacim ve içerik bakımından öne çıkmaktadır. 348 sayfadan oluşan nüsha, içerdiği atasözleri, deyimler ve kalıp ifadelerle zengin bir dil malzemesi sunmakta ve bu yönüyle önemli bir kültürel miras niteliği taşımaktadır. Eser; dil, üslup, anlatım biçimleri ve söz varlığıyla, dönemin Azerbaycan Türkçesinin zengin edebî dokusunu ortaya koymaktadır. Eserdeki dil, üslup ve söz sanatları, dönemin Azerbaycan Türkçesinin zengin edebî dokusunu gözler önüne sermektedir. Kahramân-nâme eseri İran Türklerinin tarihî varlığını ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli metinlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada, İran sahasında Arap alfabesiyle Azerbaycan Türkçesinde kaleme alınan Kahramân-nâme'de tespit edilen atasözleri ve deyimler alfabetik sıraya göre tasnif edilmiş; okunuşları verilerek kültürel kodların aktarımı, millî ve dinî inanç dünyasının yansıtılması ile kültürel birikimin taşınması bağlamında değerlendirilmiştir. Tespit edilen atasözleri ve deyimlerin günümüzdeki kullanım örnekleri ile Farsçadaki karşılıklarının verilmesi, kültürler arası ortaklıkların ve işlevlerin ortaya konulmasına imkân sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Sahası Türk Edebiyatı, Güney Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Yazılı Edebiyatı, Kahramân-nâmeler, Atasözleri, Deyimler.

Abstract

The Kahraman-name, a collection of epic poems in Persian and Turkish, is a work that recounts heroic adventures with extraordinary motifs. Manuscript copies have been found in various regions, primarily in Iran, Turkey, and Azerbaijan, but also in France, Germany, Kazan, Tajikistan, and Egypt. Among these, the Kahraman-name written in Southern Azerbaijani Turkish in the manuscript section of the Iranian Parliament Library stands out in terms of volume and content. This 348-page manuscript offers a rich linguistic resource with its proverbs, idioms, and fixed expressions, making it a significant cultural heritage. The work reveals the rich literary fabric of Azerbaijani Turkish of that period through its language, style, narrative forms, and vocabulary. The diversity in language, style, narrative forms, and figures of speech showcases the rich literary texture of Azerbaijani Turkish of the time. The work is considered one of the important texts reflecting the historical existence and cultural richness of the Iranian Turks. In this study, proverbs and idioms found in the Kahramân-nâme, written in Azerbaijani Turkish using the Arabic alphabet in the Iranian region, were classified alphabetically; their pronunciations were given, and they were evaluated in the context of the transmission of cultural codes, the reflection of the national and religious belief system, and the preservation of cultural heritage. Providing examples of the current usage of the identified proverbs and idioms, along with their Persian equivalents, made it possible to reveal intercultural commonalities and functions.

Keywords: Iranian Field Turkish Literature, South Azerbaijani Turkish, Azerbaijani Written Literature, Kahraman-names, Proverbs, Idioms.

Giriş

Her milletin kendine özgü kalıplaşmış ifadeleri, o toplumun düşünce biçimini ve değerler sistemini ortaya koymaktadır (Hamidov, 2006, s. 44). Atasözleri, toplumların kültürel belleğinin en yoğun biçimde kristalleştiği söz varlığı unsurlarıdır. Onlar yalnızca dilin süsü değil, aynı zamanda bir milletin düşünce sistemini, dünya görüşünü ve ahlaki değerlerini taşıyan kısa, özlü ifadelerdir (Elçin, 1986, s. 229). Türk mitolojisi ve sözlü kültür ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda atasözlerinin, tarihî bilinci ve toplumsal davranış kalıplarını kuşaktan kuşağa aktaran kültürel kodlar olduğu vurgulanmaktadır (Ögel, 1995, s. 12). Halk edebiyatı araştırmalarında atasözlerinin, halkın yaşam biçimini ve değerler dünyasını yansıttığı; anlatılarda ise didaktik ve estetik işlevler üstlendiği belirtilmiştir (Boratav, 2002, s. 37). Deyimler anlatımı güçlendiren, duygu ve düşünceleri daha etkili biçimde aktaran kalıplaşmış söz varlığı öğeleri olarak atasözleriyle birlikte kültürel aktarımın temel araçlarını oluşturur (Aksan, 2009, s. 112).

Sözlü kültürün yazıya geçtiği metinlerde, hafızaya dayalı düşünme biçimi ve anlatı teknikleri korunduğunu görmekteyiz. Ong, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte bu hafızasal yapıların sürdüğünü ifade eder (Ong, 1982, s. 46). Bu bağlamda Kahramân-nâme’de yer alan atasözleri, Türk sözlü geleneğinin yazıya aktarılmış biçimleri olarak değerlendirilebilir. Destanda atasözleri, yalnızca anlatı süsü değil; aynı zamanda kültürel belleğin sürekliliğini sağlayan birer hafıza unsuru işlevi görmektedir (Çobanoğlu, 2003, s. 142). Atasözlerinin anlatıdaki rolünün yanı sıra, halkın ortak belleği ve değerlerini kısa ve özlü biçimde aktardığı da bilinmektedir (Başgöz, 2006, s. 87). Sözlü kültür ürünleri, millî varlığı ihtiva eden kalıplar olarak kültürün derinliklerinden günümüze sözlü edebiyat aracılığıyla ulaşmaktadır. İran Türkleri arasında atasözleri ve deyimler, bu aktarımın en önemli unsurlarını teşkil etmektedir.

Kahramân-nâme, Şikârî (Azeroğlu, 2013a) ve Erselân-nâme (Azeroğlu, 2019) gibi Türk sözlü kültürünün yazılı edebiyata yansıdığı önemli metinlerden biridir. İskender-nâme’den etkiler taşıyan eserde atasözleri belirli bir yer tutmakla birlikte sayıca sınırlı olduğu görülmektedir. Buna karşılık eserde yoğun biçimde kullanılan deyimler, anlatının anlam dünyasını zenginleştiren temel söz varlığı unsurları olarak öne çıkmaktadır.

Farsça ve Türkçe birçok el yazması bulunan Kahramân-nâmeler, kahramanlık maceralarını olağanüstü motiflerle örülmüş anlatılar halinde sunan eserlerdir. İran, Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere Fransa, Almanya, Kazan, Tacikistan ve Mısır nüshaları mevcuttur. Bu nüshalar arasında, İran Meclis Kütüphanesi el yazmaları bölümünde Güney Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış olan “Kahramân-nâme” kapsam ve içerik bakımından öne çıkmaktadır. 174 yapraklık (348 sayfa) bu nüsha, içerdiği atasözleri, deyimler ve kalıp ifadeler aracılığıyla zengin bir dil malzemesi sunmakta ve önemli bir kültürel miras niteliği taşımaktadır.

Eserde kullanılan dil, üslup, anlatım biçimleri ve söz sanatlarındaki çeşitlilik, dönemin Güney Azerbaycan Türkçesinin zengin edebî dokusunu gözler önüne sermektedir. Eser, İran Türklerinin tarihî varlığını ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli metinlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, Kahramân-nâme’nin İran Meclis Kütüphanesi nüshasında tespit edilen atasözleri ve deyimler alfabetik sıraya göre ele alınmış; kültürel kodların aktarımı, dinî-inanç dünyasının yansıtılması ve kültürel birikimin kuşaktan kuşağa taşınması bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu söz varlığının günümüz Güney Azerbaycan Türkçesindeki kullanım örnekleri ile varsa Farsça karşılıkları verilerek kültürler arası ortak bir bilgelik mirasını yansıttığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kahramân-nâme’de Atasözleri ve Deyimler

İran Meclis Kütüphanesi’nde 8019 numarayla kayıtlı Kahramân-nâme, manzum ve mensur bölümler içeren, toplam 174 yaprakтан oluşan musavver bir nüshadır. Dönemin Güney Azerbaycan Türkçesinin edebî diliyle yazılan eserin ilk sayfaları eksik olmakla birlikte, metnin bütünlüğü anlamayı engellememektedir. Eser, kahramanlık betimlemeleri, yiğitlik temaları ve epik anlatım biçimiyle destan geleneğinin temel niteliklerini taşımakla birlikte; içerdiği atasözleri, deyimler ve kalıp ifadeler bakımından zengin bir dil malzemesi sunmaktadır.

Yapılan tarama sonucunda nüshada 11 atasözü ve 40 deyim tespit edilmiştir. Atasözleri sayıca sınırlı olmakla birlikte anlatının ahlaki ve kader merkezli temalarını yansıtmada belirleyici bir rol oynamaktadır. Buna karşılık deyimler, anlatı kişilerinin ruhsal durumlarını, savaş sahnelerindeki gerilimi, sevinç, korku, öfke gibi duyguları betimlemede yoğun biçimde kullanılmıştır. Bu bölümde önce atasözleri, ardından deyimler alfabetik sırayla listelenmiş; her madde için transkripsiyon, sayfa/satır numarası, anlamı, günümüzdeki durumu ve Türkiye Türkçesi ile Farsça karşılıkları verilmiştir.

Bu atasözleri ve deyimlerin en dikkat çekici özelliği, Farsça ile Türkçenin iç içe geçtiği kalıplar hâlinde kullanılmış olmalarıdır. İran sahasında kaleme alınmış Erselân-nâme ve Muhtar-nâme nüshalarında olduğu gibi, Farsça ile Türkçenin birlikte kullanıldığı yazım geleneği gözlemlenmektedir. Böylelikle Türk anlatı yapısı içerisinde Farsça unsurların kullanımı dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Kaçar dönemin kültürel ortamının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu döneme ait eserlerde Arapça ve Farsça tamlamaların yoğun biçimde tercih edilmesi, bölüm başlıklarının Farsça yazılması ve şiir düzeyinde Farsça unsurların metne dâhil edilmesi, eserin kültürel etkileşim bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgu

olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atasözleri

Atasözleri, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz; deme, mesel, sav, darbimesel” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, atasözlerinin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda kültürel ve eğitsel bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

İlk atasözü derlemelerinden biri olan Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye’de Şinasi: atasözlerini halkın düşünce, duygu, tecrübe ve inançlarının özlü ifadeleri olarak değerlendirmiştir (Honeck, 1997; Okay, 1991; Oy, 1972; Soykut, 1974). Ömer Aksoy (1988b, s. 37) atasözlerini “ataların uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural ya da öğüt hâline getiren, kalıplaşmış ve toplumca benimsenmiş özlü sözler” olarak tanımlamıştır. Wolfgang Mieder (2004) ise atasözlerini mecazlı, sabit ve kolayca ezberlenebilir yapılarıyla nesilden nesile aktarılan, bilgelik ve geleneksel değerleri içeren kısa ifadeler şeklinde açıklamaktadır.

Atasözleri, toplumların kültürel belleğinin yoğunlaştığı söz varlığı unsurları olarak kuşaklar arası aktarımı mümkün kılmaktadır (Hamidov, 2006, s. 44). Deyimler de benzer biçimde kültürel sürekliliği desteklemekte; “dillere destan olmak” gibi ifadeler, kahramanlık anlatılarının toplumsal hafızada nasıl kalıcı hâle geldiğini göstermektedir. Çobanoğlu (2012) atasözlerini herhangi bir fikri ya da hükmü, onaylamak veya eleştirmek için kullanılan meşruiyeti onaylanmış en uygun araç olarak nitelendirir ve atasözlerinin en büyük işlevinin de bu olduğunu söyler.

Türk destan geleneğinde atasözleri, anlatının ahlaki yönünü pekiştirmenin yanı sıra kahraman tipolojisini “bilge savaşçı” kimliğiyle bütünleştirir. Abdülkadir İnan, destanlardaki bu işlevi “sözlü kültürün ahlaki taşıyıcısı” olarak tanımlamaktadır (1986, s. 203). Muharrem Ergin ise Dede Korkut Kitabı’ndaki atasözlerinin hem anlatı yapısını hem de değer aktarımını şekillendiren temel unsurlar olduğunu vurgulamaktadır (1989, s. 54). Özkuş Çobanoğlu bu durumu “sözün büyüsel gücü” kavramıyla açıklamakta ve atasözlerinin halk anlatılarında ritüelistik bir işlev üstlendiğini belirtmektedir (2003, ss. 2–12).

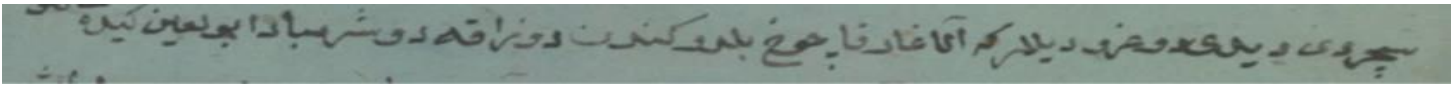
Bu bağlamda Kahramân-nâme, Şikârî (Azeroğlu, 2013a) ve Erselân-nâme (Azeroğlu, 2021) gibi eserler zengin edebî anlatımının yanı sıra deyim ve atasözü içermesiyle dikkat çekmektedir. Bu kalıp ifadelerin önemli bir kısmının günümüzde hâlâ Azerbaycan Türkçesinde kullanılıyor olması, eserin Azerbaycan edebiyatı açısından önemini ortaya koymaktadır. Eserde yer alan kalıp ifadeler ve halk tabirleri, dönemin Azerbaycan Türkçesinin mecazlarla örülü dil yapısını yansıtmaktadır. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sıklıkla kullanılması ise metnin edebî üslubunu güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kahramân-nâme’deki atasözleri bir edebî süsleme unsuru olmayıp, dönemin toplumsal değerlerini, dünya görüşünü yansıtan güçlü anlatı araçlarıdır (Azizpour, 2025). Bu yönüyle eser, Türk edebiyatındaki sözlü gelenek unsurlarının yazılı kültürdeki temsilini başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çalışmada; eserde tespit edilen atasözleri ve deyimler alfabetik sırayla incelenmiştir. Her atasözü için transkripsiyon, sayfa ve satır numarası, anlamı, günümüz Güney Azerbaycan Türkçesindeki durumu ile Türkiye Türkçesi ve Farsça karşılıkları sunulmuştur.

Atasözleri ve deyimler, sözlü gelenekten yazılı kültüre aktarılan milli bilincin en önemli taşıyıcıları arasında yer almaktadır. Kahramân-nâme’de bu kalıplaşmış ifadeler, halk bilgeliğini koruyarak nesiller arasında bir köprü kurmaktadır.

Kahramân-nâme’de Tespit Edilen Atasözleri

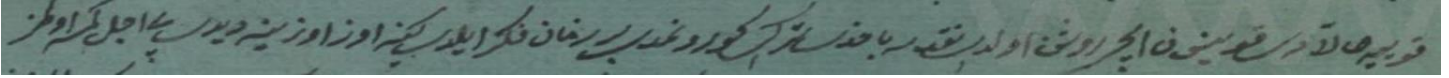
“Ala Karga çok bildiğinden tuzağa düşer.”

“... sıçradı dedi doğru diyollar ki ala ğarğa çoğ bildüğinden duzağa düşer mabâdâ bu lâ’in gida şâhun ...” (KİMKN145b[14]).

Bu atasözü, Türk kültüründe kader ve ölümün kaçınılmazlığına dair anlayışı yansıtmaktadır. Kahramân-nâme’de Kahraman’ın ölüm tehdidi karşısında gösterdiği tevekkül ve teslimiyetin bir örneğidir. Bu atasözü, Türkiye Türkçesinde “Hasta yatan ölmez, eceli yeten ölür” veya - Ecele çare olmaz.” şeklinde kullanılmaktadır. Farsça Karşılığı ise, “تا اجل نرسد، کسی نمی میرد” (ecel gelmeden kimse ölmez) veya “مرگ دست خداست، نه دست بندگان” (ölüm Allah’ın elindedir, kulların elinde değil) olarak geçmektedir. Bu ifadeler, tasavvufi metinlerde ve klasik Fars şiirinde ölümün ilahi bir yazgı olduğu fikrini yansıtmaktadır.

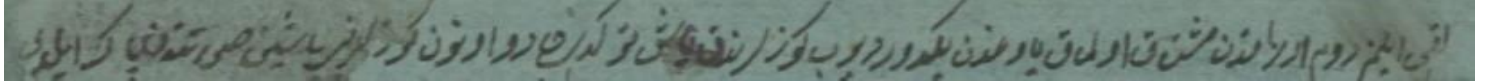
“Acelsiz kimse ölmez.”

“... *kuyuya şalladı kuyunun içri roşan oldi nə-qedarsə bahdi tərki görünmədi bir zəmân fikr eyladi ginə öz özinə dedi bi-‘acal kimsə ölmez...*” 31b[15]

Bu ifade, anlatı kişinin iç konuşması bağlamında kullanıldığı için atasözü olmaktan çok, deyimleşmiş bir söyleyiş niteliği taşımaktadır. Farsça “bî” olumsuz ekinin ismin başında kullanımıyla, Farsça-Arapça “bî-acel” terkinin ortaya çıktığı görülmektedir. İran sahasında yazılı Türk edebiyatında bu tamlamaların oldukça yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir.

“Uzaktan müştak olmak yavuğdan yegdür.”

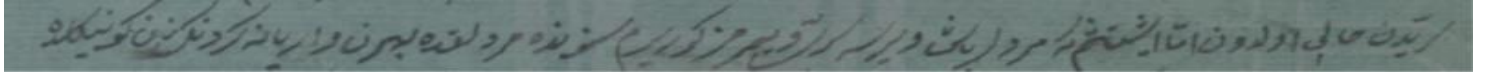
“... *eyləməzdim uzaqdan müştâq olmaq yavuğdan yegdür deyüp gözlerindən yaş tökdü câdu onun gözlerinin yaşın şurâtından pâk eyladi...*” (KİMKN, 41a[1]).

Bu atasözü, günümüz Güney Azerbaycan Türkçesinde de kullanılmaktadır. “Bazı durumlar veya kişilerden uzakta olmak, yakın olmaktan daha iyidir.” anlamına gelmektedir.

Bu atasözünün Türkiye Türkçesindeki karşılığı ise: “*davulun sesi uzaktan hoş gelir.*” şeklindedir. Farsça karşılığı ise: *آواز دهل شنیدن* “Davulun sesi uzaktan hoştur.” şeklindedir. Farsça ve Türkçe bu atasözünde yakınlık bir kültürel etkileşim sonucu olarak değerlendirilmektedir.

“Baş verir sır vermez.”

Bu atasözü; sadakat ve ketumluk, zor durumlarda bile güvenilirliğini koruyan kişi, sır saklama erdemine sahip kişi, anlamında kullanılmaktadır. Kahramân-nâme’de şu şekilde geçmektedir:

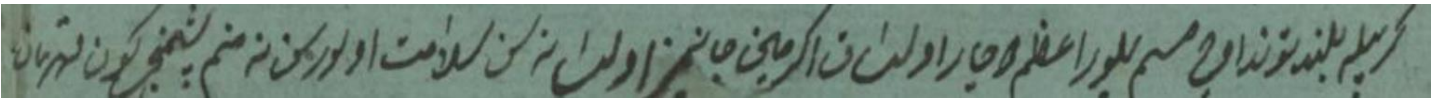
“...*sırrıdan hâli oldun, ammə eşitmişəm ki mardlar baş versa sırrı vermaz* görüm senünda mardlıkda bahân var yâ nə...” (KİMKN, 23b[13]).

İran sahasında “baş verse sır vermez” Türkiye sahasında “ser verip sır vermemek” şekli dikkat çekicidir. Türkiye sahasında yaygın olarak kullanılan bu atasözünde, Farsça *سر* ile Arapça *سِر* kelimelerinin yazılışındaki yakınlık, ses uyumunu ortaya koymaktadır. Hâlbuki İran sahasında *ser* yerine Türkçe *baş* kullandığını görülmektedir. Bunun yanı sıra, sırrını mezara götürmek, “baş yarılır börk içinde, kol kırılır yen içinde kalır” ve sır saklamayan dost kazanamaz şekillerini görmekteyiz.

Farsça karşılığı ise, “*راز دل به کس مگو، راز دل چو گوهر است*” (içindeki sırrı kimseye söyleme, çünkü sır bir mücevherdir) veya *راز دل را به هر کس مگو* (içindeki sırrı herkese söyleme) olarak geçmektedir. Bu ifadeler, özellikle klasik Fars edebiyatında sır saklamanın manevi değeri yansıtmaktadır.

İran Türkleri arasında baş verir sır vermez şekline karşılık, Osmanlı sahasında “ser verip sır vermemek” biçiminin kullanımı ilginçtir.

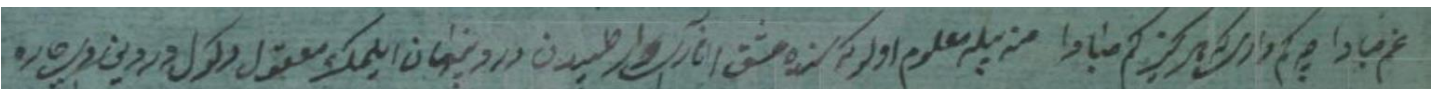
“Bin canımız olsa biri de selâmet olmaz.”

“... *Bulur-i ‘Azam düçar olsağ aḡar min canımız olsa nə sən salâmat olursən nə mənim.* Beşiminci gün Kâhrâmân...” (KİMKN, 38a[15]).

Bu söz kalıbı, karşı karşıya kalınan tehlikenin büyüklüğünü ve kaçınılmazlığını abartılı bir anlatımla ifade etmektedir. Eserdeki kullanımı, düşmanın gücünü ve durumun umutsuzluğunu vurgulamak amacıyla tercih edilmiştir. Abartıya dayalı bu söyleyiş, destan anlatılarında sıkça görülmektedir. Farsçadaki karşılığı aynı şekildedir: *صد جان داشته باشی زنده نمی مانی* Yüz canın olsa kurtulamazsın.

“Derdini anlatmayan derman bulmaz.”

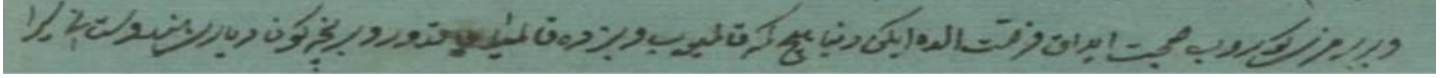

“...*gam mabada/ çi kām dâri ki haḡiz kām mabâdâ/ Məna belâ mə‘lum olur ki sânda ‘eşḡ âşâri var t̤abibdân dard pinhân eylamak mə‘kul d̤agül dardivin çârəsi var...*” (KİMKN, 23b[10]).

Bu atasözü, insanın karşılaştığı sıkıntıların paylaşılmadığı sürece çözüme kavuşamayacağı yönündeki düşünceyi yansıtmaktadır. “Kişi derdini dile getirmese, ona çare olacak imkânlar da ulaşamaz.” anlamında kullanılmaktadır.

Kahramân-nâme’de kahramanın zor durumlarda bilge kişilere, pirlere veya yol gösterici figürlere başvurması, bu atasözünün anlatı içerisindeki işlevsel karşılığıdır. Türkiye Türkçesinde anlam bakımından “dardını anlatmayan derman bulmaz” atasözüyle örtüşmektedir. Farsça karşılığı olarak “درد نگوئی، درمان نیابی” (dardını söylemezsen derman bulamazsın) ifadesi kullanılmaktadır. Bu tür söyleyişler, tasavvufî ve didaktik metinlerde insanın iç dünyasını açmasının maddî ve manevî iyileşmenin ilk adımı olduğu düşüncesini yansıtmaktadır.

“Dünya kimseye kalmayacak.”

“... ve birbirimizi görüp şöhbət edək fursət əldə iken **dünya heç kimə qalmıyub və biza də qalmıyacaktır...**” (KİMKN, 23a[2]).

Bu atasözü hayatın geçiciliği ve insanların faniliğini dile getirmektedir. Dünya nimetlerine duyulan güvensizliği ve zamanın sınırlılığı yansıtmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu atasözünün farklı varyantı da görülmektedir: “Dünya Sultan Süleyman’a bile kalmamış” şekli en yaygın olan halidir. Diğer Türk lehçelerinde bu düşünce farklı biçimlerde bulunmaktadır: örneğin, Kazak Türkçesinde: “Дүние жалған, адам өткінші” (dünya yalan, insan geçicidir), Kırgız Türkçesinde: “Дүйнөдө түрүү убактылуу” (dünyada kalmak geçicidir) olarak görülmektedir. Her iki örnekte de geçicilik ve ölümün kaçınılmazlığı ön plana çıkmaktadır. Bu atasözünün Farsçadaki karşılığı ise “دنیا به کسی وفا ندارد” (dünyanın kimseye vefası yoktur) Bu ifadelerin ortak düşüncesi, dünyanın geçiciliği ve ölümün kaçınılmazlığı temasını işlemektedir. Güney Azerbaycan Türkçesinde aynı şekilde kullandığı görülmektedir. Şehriyar’ın Haydar Baba’ya Selam manzumesinde: “Haydar Baba dünya yalan dünyadır” dizesinde görülmektedir.

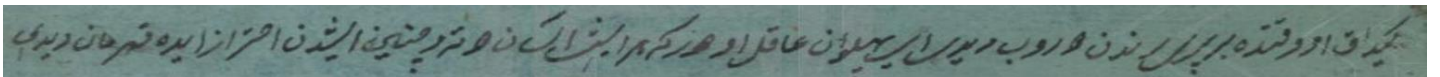
“‘Akli başından firâr eyledi.”

“... şikârin gözliyüp ‘əzm eyladi Rây-i Hind bu hâli görüp **‘akli başından firâr eyladi** hər çənd aţrâfındeki ləşkərə nəhîb vurdi heç kimsə...” (KİMKN, 22b[6]).

Bu atasözü, ani korku, şaşkınlık veya dehşet karşısında kişinin sağlıklı düşünme yetisini kaybetmesini ifade etmektedir. Eserde, olayların yarattığı psikolojik sarsıntıyı güçlü bir biçimde yansıtmaktadır.

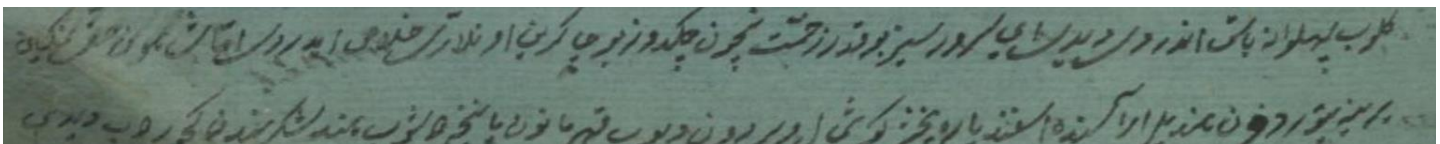
“‘Âkil odur işin âsân tuta.”

“... gidağ o vəkta bir pəri yerindən durup dedi ey pəhləvân **‘âkil odur ki hər işi âsân duta** və çün’in işdən ihtirâz edə Qəhrəmân dedi...” (KİMKN, 36b[11]).

Bu söz, aklın ve hikmetin zoru seçmekte değil; işi en uygun ve zahmetsiz yoldan çözmekte ortaya çıktığını vurgulamaktadır. “Gerçek akıllı kişi, gereksiz güçlükler üretmeden doğru ve kolay yolu bulan kimsedir.” anlamında kullanılmaktadır. Kahramân-nâme’de kahramanın yalnızca fizikî güçle değil, tedbir ve basiretle hareket ederek başarıya ulaşması bu atasözünün anlatı içerisindeki yansımasıdır. Bu söz, Türk kültüründe aklın pratik fayda ile birleşmesi gerektiğini vurgulayan anlayışın bir göstergesidir. Farsça karşılığı olarak “عاقل کسی است که کار را آسان گیرد” (akıllı kimse işi kolay tutandır) ifadesi kullanılmaktadır. Bu tür söyleyişler, klasik Fars ahlâk ve siyaset-nâmelerinde aklın temel işlevinin düzen kurmak ve zorlukları azaltmak olduğu fikrini yansıtmaktadır.

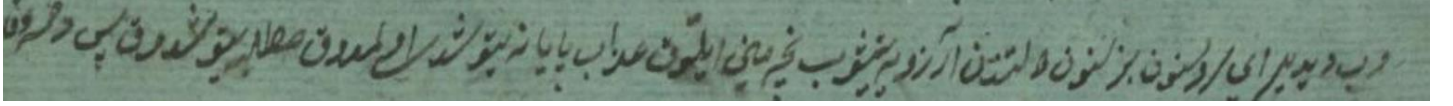
“Hakq-i nemekin yerine yetirmek.”

20b[20] “... gəlüp pəhləvâna baş endirdi dedi ey sərvar siz bu qədr zəhməti nə çün çəkdüz bu çâkerin onları hâlâş edardi ammâ şâhun **hakq-i nemekin 20b[21] yerinə yetürdün...**” (KİMKN, 20b[20-21]).

Farsça hakk-ı nemek (tuz hakkı) tamlaması ile Türkçedeki ‘yerine yetirmek/getirmek’ fiilinin birleşmesi sonucunda bir atasözü oluşmuştur. Bu atasözü kendisine yapılan iyiliğin karşılığını verme, vefa borcunu ödeme anlamında kullanılan ahlâkî içerikli bir ifadedir. Kahramân-nâme’de deyimnin kullanımı, kahramanlık anlayışının savaş ve güçle sınırlı olmadığını; sadakat, minnet ve ahde vefa gibi değerlerle tamamlandığını göstermektedir. Güney Azerbaycan şairlerinden Şehriyar’ın Haydar Baba’ya Selam manzumesinde: “Haydar Baba iğit (yiğit) emek itirmez (yitirmez)” şekli bulunmaktadır.

“Ölmedük matlaba yetiştik.”

“... dediler ey sərvar sənün biz sənün devlatından ârezuya yetişüp neçə min ilün ‘əzâbi pâyâna yetüşdi **ölmədük matlaba yetüşdük** pəs...” (KİMKN, 33a[18]).

Bu söz, uzun süren sıkıntı ve mücadelelerden sonra arzu edilen sonuca ulaşmayı ifade eden sevinç bildirici bir kullanımdır. Eserde deyimini yer aldığı bağlam, kahramanın sabır ve direncinin ödüllendirildiği anları vurgulamaktadır.

Kahramân-nâme’de tespit edilen bu kalıp ifadeler, anlatının yalnızca olay aktarımını değil; psikolojik, ahlâkî ve kader merkezli boyutlarını da görünür kılmaktadır. Bu sözler, karakterlerin ruh hâllerini betimleme, olay örgüsünü hızlandırma ve anlatıya dramatik derinlik kazandırma işlevleriyle metnin sözlü kültürle olan bağına güçlendirmektedir. Bu yönüyle Kahramân-nâme, atasözü ve deyim kullanımı bakımından Türk destan geleneğinin söz varlığını yansıtan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kahramân-nâme’de Tespit Edilen Deyimler

Güncel Türkçe Sözlükte deyim; genellikle gerçek anlamından az çok uzaklaşmış, kendine özgü bir anlatım taşıyan kalıplaşmış söz öbeği olarak tanımlanmakta ve “tabir” kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2024). Korkmaz’a göre deyim, gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve etkili bir anlatım özelliğine sahip olan kelime ya da kelime öbeğidir (2019, s. 111). Hatiboğlu ise deyimleri, anlatım gücünü artırmak amacıyla kullanılan; bir kısmı sabit kalırken bir kısmı çekime girebilen kalıplaşmış söz birlikleri olarak değerlendirmektedir (1984, s. 194). Aksan da deymi, belirli bir kavramı, duygu ya da durumu ifade etmek üzere birden çok sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan söz öbekleri şeklinde tanımlamaktadır (2020, s. 35). Yusuf Çotuksöken (1998, s. 5) ise deymi, çoğu zaman gerçek anlamının dışında kullanılan ve etkileyici anlatım gücüne sahip sözler olarak değerlendirmiş, hem konuşma hem de yazı dilinde ifadeyi güçlendiren, anlam bakımından mecazlaşmış ve kalıplaşmış söz kümeleri şeklinde tarif etmiştir.

Deyim kavramı için farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Arapça kökenli darbimesel, tabir ve istilâh gibi kavramlar öne çıkmaktadır (Sinan, 2015, s. 17). Bununla birlikte, Türk dili üzerine hazırlanan temel kaynaklarda deyim kavramına ilişkin çeşitli tanımlar yapılmıştır.

Deyimler, bir dilin anlatım gücünü zenginleştiren ve kültürel birikimini yansıtan kalıplaşmış söz öbekleridir. Anlatı metinlerinde deyimler, yalnızca ifadeyi süsleyen unsurlar olmayıp; aynı zamanda olayların aktarımında, karakter özelliklerinin belirginleştirilmesinde ve anlatının etkisinin artırılmasında önemli işlevler üstlenir. Kahramân-nâme’de tespit edilen 35 deyim alfabetik sıraya göre aşağıda sunulmuştur.

“Adını ağzına almak.”

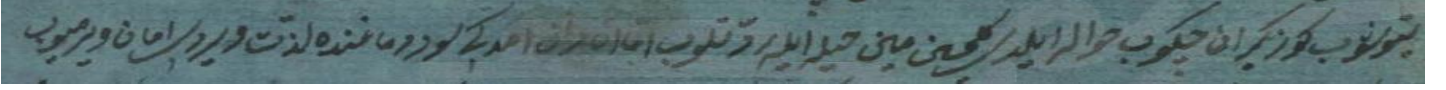

“...edallar sən nəkâresən ki Kəhrəmân-i Kâtîlin **adını ağzına alasan** gündə min yol ağzını gülâbiylə yuyasan ginə Kəhrəmânun adını gətürməğə layiq dagül...” (KİMKN, 123b[15]).

Kahramân-nâme’de “Adını ağzına almak” deymi, Kahraman figürünün kudretini ve olağanüstü yönünü vurgulayarak anlatıya olağan üstülük bir yön kazandırmaktadır. Böylece kahramanın büyüklüğü ve ona duyulan saygı ya da korku görünür hâle gelmiştir.

Günümüzde Azerbaycan sahasında “adını ağzına almaq”, Türkiye sahasında ise “adını anmak” veya “adını ağzına almak” biçiminde yaşamaktadır. Halk anlatılarında olduğu gibi eserde güçlü figürlerin adının anılması çoğu kez çekince veya saygı bildirici bir işlev üstlenmektedir. Farsçada ‘adını ağzına almak’ yerine ‘adını dile almak’ anlamında kullanılan *abrar zîan آوردن* *zabân âvardan* ifadesi tercih edilmektedir. Kahramân-nâme’de olay aktarımı, söz varlığını zenginleştiren önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

“Anadan emdiği süt damağında lezzet vermek”

“... yetüşüp gürz-i girân çeküp hævâlâ eyladî Gülçin min hîyla ilâ radd kılup âmmâ anadan emdiği sūd damâğında lâzzat verdi amân vermüyüp...” (KİMKN, 75b[8]).

“Anadan emdiği süt burnundan gelmek” deyimini, Kahramân-nâme’de kahramanın yaşadığı sıkıntı ve eziyetin şiddetini abartılı bir biçimde aktaran güçlü bir anlatım aracıdır. Halk söyleminde kişinin acısının o kadar yoğun olduğu ifade edilmektedir ki, hayatının en masum ve güvenli dönemlerine ait tatlar bile artık acıyla hatırlanır. Destandaki örnekte “dimağında lezzet verdi” şekli görülmektedir. Bu da olaydan aldığı olumlu havayı göstermektedir. Böylece Kahramân-nâme, Türk destan geleneğinin söz varlığını yalnızca olay aktarımıyla değil, aynı zamanda psikolojik ve estetik boyutlarıyla da zenginleştiren bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Günümüz Azerbaycan Türkçesinde bu tabire rastlanmamaktadır.

“Anası ağlamak”

“... âvâziylâ çağırdı ey Kâhrâmân bugün o gündür ki ikimizden birisi **anasi** ölməgimizə **ağlıya** ...” (KİMKN, 129a[11]).

“Anası ağlamak” deyimini, Türk kültüründe acı çekmek bağlamında kullanılan en dokunaklı ifadelerdendir. Genellikle bir çatışmanın ya da savaşın en sert ve nihai aşamasına işaret etmektedir. Kahramân-nâme’de “... anası ağlasın” şeklindeki kullanımda yalnızca bir ölümden söz edilmez; bu ölümün sevilen birinin, özellikle annenin gözyaşlarıyla, çok kıymetli bir canın kaybedileceği ima edilmektedir. Eserde bu ifade, iki kişinin artık dönüşü olmayan bir ölüm karşılaşmasına hazırlandığını göstermektedir.

Bu motif, metnin gerilim dozunu yükseltmekte ve epik anlatıların olmazsa olmazı olan “ölümüne savaş” temasını işlemektedir. Annenin ağlaması öyle güçlü bir duygusal çağrıdır ki, yalnızca bir ölümün değil, aynı zamanda bir neslin ve bir hikâyenin sonunu da ima etmektedir. Deyimin bu bağlamdaki işlevi, duygusal yoğunluk, kahramanlık ve geri dönmezlik duygusunu harmanlayarak anlatının dramatik yapısını daha da zenginleştirmektedir. Farsça karşılığı “مادرش یه عزایش نشستن” “Anası taziyesine oturmak” şeklinde ifade edilmektedir.

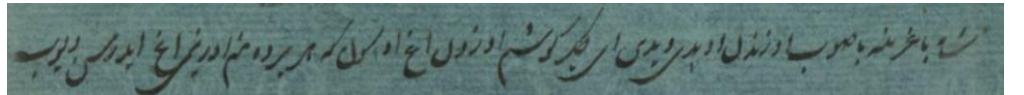
“Ayağı kesilmek”

“... bizdə şabr eylədik tâ ki gəlup tâ ki hălqin **ayağı kəsildi** hâk-i pâyin galdük...” (KİMKN, 128a),

“Ayağı kesilmek” deyimini, Kahramân-nâme’de halk arasında hareketliliğin durması ve ortamın sakinleşmesi anlamında kullanılmıştır. Türk kültüründe bu ifade, bir kişinin ya da topluluğun belli bir mekâna uğramaz hâle gelmesini, yani hareketin ve canlılığın sona ermesini anlatmaktadır. Destandaki bağlamda kahramanlar, sabırla bekleyerek halkın ayağının kesilmesini, yani kalabalığın dağılmasını ve ortamın dinginleşmesini gözetmektedir. Böylece Kahramân-nâme eseri, deyim ve atasözlerini bünyesinde barındırarak sözlü kültürün korunmasında ve yazıya aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmiştir.

“Bağrına basmak”

“... Şâh **bâğrına basup** üzündən öpdî dedi ey ciğər-gûşəm **üzün ağ olsun** ki hâr yerdə mənîm üzîmî ağ edərsən...” (KİMKN, 127a[9]).

Kahramân-nâme’de “Bağrına basmak” deyimini, fiziksel bir kucaklamanın yanı sıra içtenlik, sahiplenme ve minnettarlık duygularının somut bir yansıtmaktadır. Günümüzde de “sevgiyle kucaklamak, koruyup kollamak, gönülden benimsemek” anlamıyla kullanılan bu ifade, duygunun bedene yansımaları simgeleyen güçlü bir anlatım biçimidir.

Bu kullanım, destanın dramatik yapısını duygusal yakınlıkla zenginleştirmekte ve sözlü kültürdeki sevgi ile sahiplenme motiflerinin epik anlatıda ortaya koymaktadır. Böylece kucaklama, sıcaklık ve bağlılık göstergesi olarak halk söylemindeki cegər-guşəm (ciğerparem) hitabıyla birleşerek kültürel bir değer sistemini görünür kılmaktadır.

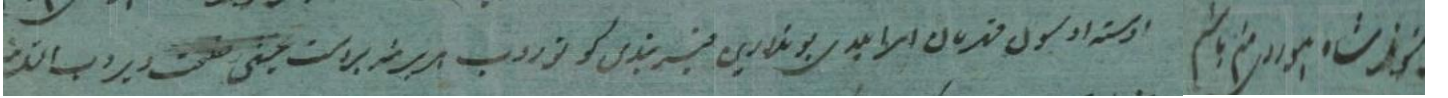
“Baş eğmek”

“... mânda ki sâyir sultânlar kimi Hûşangê tâbi' olup **baş ağmam** aêar **hâr pârami kulağımca edêlar...**” (KİMKN, 130b[9]).

“Baş eğmek” deyimini, Kahramân-nâme’de kahramanın iradesinden taviz vermeyen, güç karşısında boyun eğmeyen karakter yapısını vurgulayan bir anlatım unsuru olarak öne çıkmaktadır. Türk kültüründe genellikle direnmek, teslim olmamak ve bağımsız kalmak anlamında kullanılan bu ifade, destandaki bağlamda kahramanın diğer sultanlar gibi Hûşang’e tâbi olmayacağını ve gerekirse en ağır bedeli ödemeyi göze alacağını dile getirmektedir. Bu kullanım, epik anlatılarda sıkça rastlanan “teslimiyet yerine direniş” temasının somut bir karşılığıdır ve kahramanın kararlılığını, özgür iradesini görünür kılmaktadır. Deyim, anlatının dramatik gerilimini artırmakta ve aynı zamanda kahramanlık idealiyle bütünleşen bir duruşu simgelemektedir.

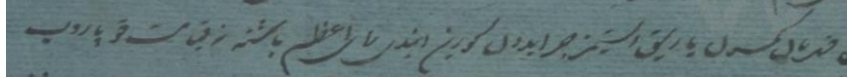
“Baş üste olsun”

“... şâh buyurdi manim **başım üsta** olsun *Şahramân emr eyledi bunların ... götürüp ...*” (KİMKN, s. 119a[9-10]).

“Baş üste” deyimini, Kahramân-nâme’de otorite karşısında gönüllü kabullenişin ve saygının en güçlü göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kültüründe bir teklif veya buyruk karşısında içtenlikle onay vermek anlamına gelen bu ifade, başım gözüğü üstüne şeklinde de görülmektedir. Destandaki bağlamda kullanılan “*şâh buyurdi manim başım üsta olsun*” “başım gözüm üstüne”, veya “gözüm üstüne” biçimleri eserin birkaç yerinde görülmektedir. Bu ibareler, Kahramân’ın bağlılığını ve saygısını görünür kılmaktadır.

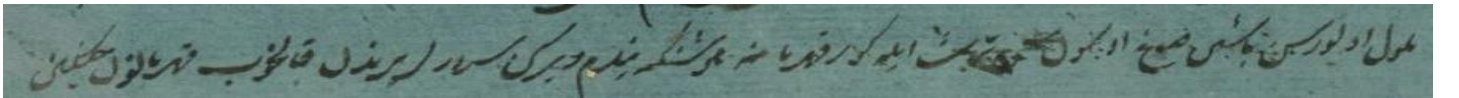
“kıyamet koparmak”

“... *Şahramân kimseden yarlık istemêz şêbr edün görin indi Rây-i ‘Azâm başına nê* **kiyâmât koparup** vê ...” (KİMKN, 126b[19]).

“Kıyamet koparmak” deyimini, Kahramân-nâme’de aşırı öfke sonucu gerçekleşen sert bir cezalandırmayı ifade eden güçlü bir anlatım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Destandaki bağlamda kahramanın tavizsiz duruşu ve kimseye boyun eğmeyen yapısı, öfkeye dayalı bir adalet biçimiyle birleşerek anlatının dramatik gerilimini artırmaktadır. Bu kullanım, epik anlatılarda sıkça rastlanan “öfke ve cezalandırma” temasını işlemekte ve kahramanın kararlılığını, adalet anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Böylece deyim, hem bireysel iradenin hem de toplumsal değerlerin bir yansıması olarak Kahramân-nâme’nin dramatik yapısını zenginleştiren önemli bir unsur hâline gelmektedir.

“Başın sağ olsun”

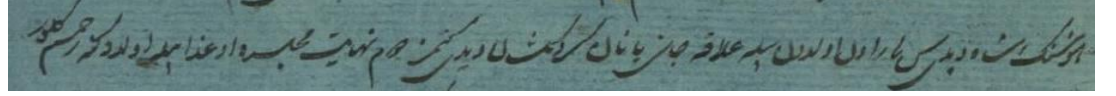
“... *malul olursan* **başın sağ olsun** *sen tamâşâ eyla gör Şahramâna Hûşangê neylaram diyarkan sarvarlar yerinden kalhup Şahramânun cangin...*” (KİMKN, 118a[5]).

“Başın sağ olsun” deyimini, Kahramân-nâme’de bir yakının kaybı karşısında kullanılan geleneksel bir taziye sözü olarak toplumsal dayanışma ve duygudaşlık kültürünün güçlü bir yansımasıdır. Türk sözlü geleneğinde bu ifade, “Sen sağ ol, üzüntünü paylaşıyorum” anlamıyla bireysel acının toplumsal kabulle hafifletilmesini sağlamaktadır. Destandaki bağlamda kullanılan bu teselli sözü, bir teselli anlatısı ve halk arasında sözlü kültür yoluyla yaşatılan taziye dilinin edebî bir belgesi niteliğindedir.

Deyim, bireysel kaybın toplumsal bir duyguya dönüştürülmesini ve acının paylaşılması yoluyla hafifletilmesinde kullanılmaktadır. Bu kullanım, Kahramân-nâme’nin dramatik yapısına duygusal bir derinlik eklemekte ve Türk destan geleneğinin sözlü kültürle kurduğu güçlü bağı ortaya koymaktadır.

Nitekim eserde “canı başına sıçrayıp kokuya düştü” ibaresi görülmektedir.

“Canı yanmak”

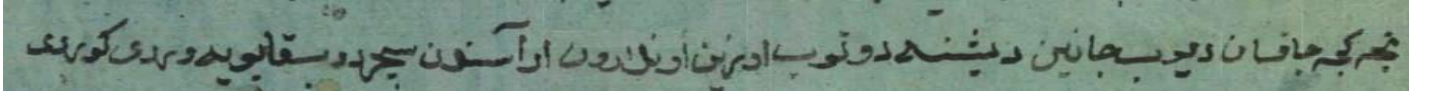

“Hüşəng Şâh dedi sən haradan oldun belə ‘əlâkə **cânı yanan** Gərdənkeşân dedi getməzdüm nihâyat məclisda o ‘əzâbilə öldüyünə rəhmim gəlür” (KİMKN, 127b[6]).

“Canı yanan” deyimini, Kahramân-nâme’de bir başkasına karşı duyulan içten ilgi, merhamet ve sorumluluk hissini ifade eden güçlü bir anlatım biçimidir. Klasik Türkçe söylemde bu ifade, yalnızca fiziksel değil, ruhsal bir bağlılığı da simgelemekte; kişinin başkasının derdiyle dertlenmesini ve ona zarar gelmesini istememesini görünür kılmaktadır. Destandaki bağlamda Hüşeng Şâh’ın Gerdenkeşân için kullandığı “canı yanan” nitelemesi, karakterin bir başkası adına duyduğu içten endişeyi ve duygusal yakınlığı dile getirerek anlatıya şefkat ve koruma temalarını dâhil etmektedir.

Türkiye Türkçesinde hâlen canlı biçimde kullanılan bu deyim, Azerbaycan Türkçesinde daha çok “yüreği yanmak” veya “içi sızlamak” gibi varyantlarla görülmektedir. Böylece deyim Azerbaycan Türkçesinde daha farklı biçimlerle ifade edildiğini görmekteyiz. Bu durum, ortak Türk sözlü kültüründe deyimlerin biçimsel dönüşüm geçirirken öz anlamlarını koruyarak farklı coğrafyalarda değişik biçimde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

“Canını dişine tutmak”

“... necə keçəcəksən deyüp **cânın dişinə dutuq** özin onların arasından sıçrıyup qapuya vurdi gördi ...” (KİMKN, 153b[13]).

“Canın dişine tutmak” deyimini, Kahramân-nâme’de kahramanın tehlikeyi göze alarak bütün varlığını ortaya koyduğu, en zor anlarda bile yılmadan mücadele ettiği sahnelerde kullanılan güçlü bir anlatım biçimidir. Türk anlatı kültüründe bu ifade, irade gücünü ve kararlılığı simgelemekte; kişinin hayatını hiçe sayarak yaptığı atılım, epik anlatıların tipik kahramanlık sahnelerinden birini sunmaktadır. Destandaki bağlamda kahramanın düşmanların arasından sıçrayarak kapıya yönelmesiyle kahramanlık tasviri olarak görülmektedir.

“Canını dişine tutmak” günümüzde daha çok “canını dişine takmak” şeklinde kullanılmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde yaygın biçimde kullanılan deyim Güney Azerbaycan sahasında “canını dişine tutmak” şekli yaygındır.

“Cân-ü dilden hizmet etmek”

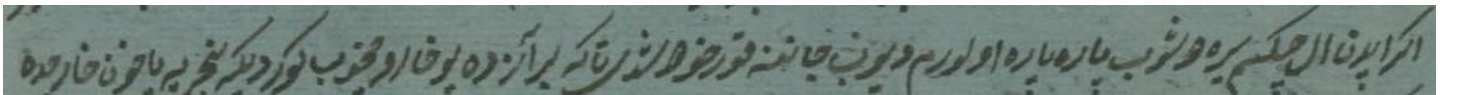

“... ki Kəhrəməni sənədən qorğa qaça neçə min sənün kimi gecə gündüz rekâbində yerüllər tamâm dev pəri cenni ona bəndə olup **cân-ü dildən hîdmat...**” (KİMKN, 123b[14]).

“Can ü dilden hizmet etmek” deyimini, Kahramân-nâme’de kahramana karşı gösterilen bağlılığın ve karşılık beklemeden yapılan hizmetin en güçlü anlatımlarından biridir. Türk sözlü kültüründe bu ifade fiziksel bir hizmeti ve aynı zamanda ruhsal bir bağlılığı, içtenliği simgelemektedir. Destandaki bağlamda doğüstü varlıkların bile Kahraman’a gönülden bağlanarak hizmet etmesi, onun cazibesinin ve otoritesinin olağanüstü boyutunu görünür kılmaktadır. Böylece Kahraman sıradan bir savaşçı değil, evrensel bir güce sahip kahraman olarak yüceltilmektedir.

Arapça-Farsça birleşik terkip günümüzde “canı gönülden hizmet etmek” biçiminde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu deyim, Azerbaycan sahasında “can ü dilden hizmet etmek” şeklinde doğru şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Bu varyantlaşma, deyimün öz anlamını koruyarak farklı coğrafyalarda biçimsel dönüşüm geçirdiğini, ancak halk kültüründe içtenlik ve bağlılık temasını sürekli kıldığını göstermektedir.

“Canına korku düşmek”

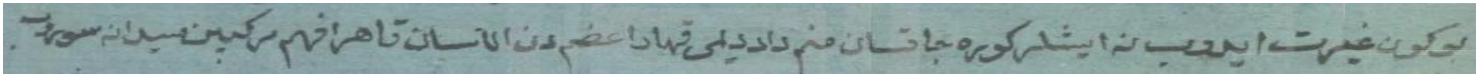
“... əgər ipdən əl çəksem yerə düşüp pârə pârə olurum deyüp **cânına qorhu düşdi** tâ ki bir azda yuğârı çıxıup gördi ki pəncəriyə

yağun hâricdə...” (KİMKN, 161a[2]).

“Canına korku düşmek” deyimini, Kahramân-nâme’de ani ve derin bir korkunun bireyin varoluşuna nüfuz etmesini anlatan güçlü bir mecazdır. Türk sözlü kültüründe bu ifade, özellikle ölüm korkusu ya da hayati tehdit karşısında yaşanan psikolojik buhranı betimlemektedir. “Can” kelimesiyle kurulması, korkunun yalnızca zihinsel bir duygu değil, aynı zamanda varoluşsal bir sarsıntı olarak hissedildiğini göstermektedir. Destandaki bağlamda karakterin savaşın veya tehdidin şiddeti karşısında yaşadığı dehşet ve çaresizlik aktarılmakta; böylece anlatının dramatik gerilimi yoğunlaşmaktadır.

Azerbaycan sahasında deyim “canına qorxu düşmək” biçiminde hâlen canlı bir şekilde kullanılmakta ve meddah sanatında savaş anlatılarında sıkça görülmektedir. Anadolu sahasında ise “canına korku düşmek” veya “yüreğine korku çökmek” gibi varyantlarla yaşamaktadır. Bu varyantlaşma, deyimini öz anlamını koruyarak farklı coğrafyalarda biçimsel dönüşüm geçirdiğini, ancak ortak Türk sözlü kültüründe korku ve çaresizlik temalarını sürekli kıldığını göstermektedir. Böylece “canına korku düşmek” ifadesi, epik anlatının duygusal yoğunluğunu artıran önemli bir örnek hâline gelmektedir.

“Dâd almak”

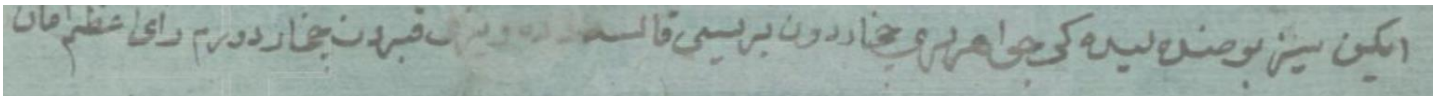

“... bugün geyrat edüp na işlər görəcəksən mənim **dâdimi** Kəh̄hâr-i ‘Azəm̄den **alasan** Kəh̄ir-i Əfhəm̄ mərkəbin meydâna sürüp ...” (KİMKN, 129b[14]).

“Dâdını almak” deyimini, Kahramân-nâme’de adaletin sağlanması ya da intikamın alınması anlamında kullanılan güçlü bir söylemdir. Türk sözlü geleneğinde bu ifade, kişinin uğradığı haksızlıktan sonra haklılığının tescillenmesi ve karşılık bulması beklentisini dile getirmektedir. Destandaki bağlamda kahramanın tanrısal adalet makamına yönelerek içsel acısını giderme ve hakkını alma arzusunu ortaya koyması, anlatının karakterin içsel çatışmasını metafizik bir boyutta açığa çıkarmaktadır.

Farsça داد ستدن filinden Türkçeye geçmiş bu deyim Güney Azerbaycan Türkçesinde “*dâdını almak*” biçiminde yaşamaktadır. Bu deyim, toplumsal hafızada adaletin ilahi ya da insani yollarla sağlanması fikrini canlı tutmaktadır. Böylece deyim, Kahramân-nâme’nin dramatik yapısına bireysel öfke ve intikam duygusunu ve toplumsal düzenin ve adalet arayışının edebî yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle “*dâdını almak*” ifadesi, epik anlatının kahramanlık idealiyle ve halk kültürünün adalet algısıyla bütünleşen önemli bir söylem hâline gelmektedir.

“Dedesini kabirden çıkarmak”

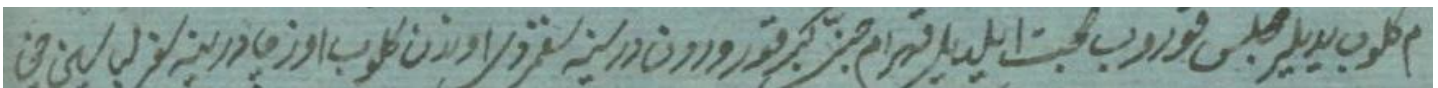

“... iken siz bu şendalidaki cəvâhirləri çıxardun birisi qalsə **dədəvizi kəbirdən çıxardaram** Rây-i ‘Azəm̄ əmân ...” (KİMKN, 149a[10]).

“Dedeni kabirden çıkarmak” deyimini, Kahramân-nâme’de muhataba yöneltlen öfkenin ve tehdidin sertliğini olağanüstü bir boyuta taşıyan bir ifadedir. Türk sözlü kültüründe bu tür tehdit söylemleri kişiye ve onun atasına, soyuna ve köküne yöneltlen bir saldırıyı dile getirerek tehdidin ağırlığını kat kat artırmaktadır. Destandaki bağlamda kullanılan “*birisi qalsə dədəvizi kəbirdən çıxardaram*” ifadesi tehdidin en sert biçimde somutlaştırılmasına hizmet etmektedir.

Farsçadan alınan bu deyim, Güney Azerbaycan Türkçesinde devam etse de Anadolu sahasında bu deyimini kullanımına rastlanılmamıştır. Ancak “kökünü kazırım” veya “soyunu sopunu kuruturum” gibi deyimler yaşamaktadır. Azerbaycan sahasında ise özgün formuyla hâlen canlıdır ve özellikle aşırı öfke ya da ağır tehdit anlarında dile getirilmektedir. Bu varyantlaşma, ortak Türk sözlü kültüründe deyimlerin biçimsel dönüşüm geçirirken öz anlamlarını koruyarak farklı coğrafyalarda nasıl varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Böylece deyim, Kahramân-nâme’nin dramatik yapısına bireysel çatışmayı ve kimlik üzerinden kurulan toplumsal gerilimi de ekleyen güçlü bir anlatım örneği hâline gelmektedir.

“Derisine Sıgmamak”

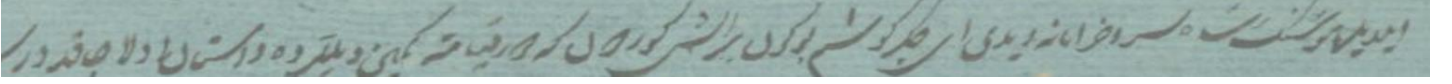
“... gəlüp yedilər məclis kurulup şühbət eylədilər Kəh̄râm-e Cenni kibr qururundən **dərisinə sıgmazdı** ondan gəlüp öz çadırına səfər lebâsin çıxardup...” (KİMKN, 89a[2]).

“Derisine sıgmamak” deyimini, Kahramân-nâme’de büyük bir sevinç, gurur veya taşkınlık karşısında kişinin kendini kontrol

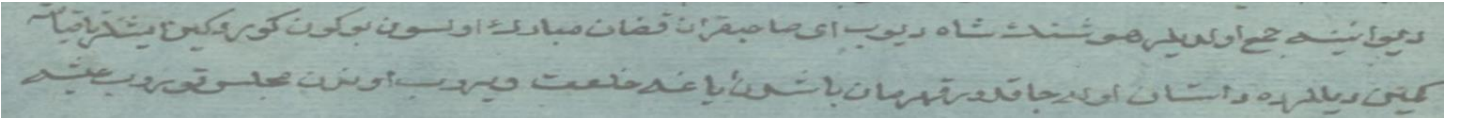
edemeyecek kadar yoğun bir duygusal hâle bürünmesini anlatan güçlü bir mecazdır. Bu ifade, duygunun fiziksel sınırları aşarak dışa vurulduğunu göstermekte ve anlatının ritmini, duygusal yoğunluğunu artırmaktadır. Kahramanın sevincinden neredeyse bedenine sığamayacak hâle gelmesi ya da kibirle dolup taşması, deyimın farklı duygusal bağlamlarda işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Azerbaycan sahasında “dərisinə sığmaq” biçiminde hâlen kullanılan bu ifade, Anadolu sahasında “derisine sığmamak”, “kendini tutamamak” veya “taşkınlık göstermek” gibi varyantlarla yaşamaktadır. Bu varyantlaşma, ortak Türk sözlü kültüründe deyimlerin hem biçimsel hem işlevsel olarak çeşitlendiğini; ancak öz anlamını koruyarak farklı coğrafyalarda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Böylece “derisine sığmamak” deyimini, Kahramân-nâme’nin epik atmosferine canlılık katmakta ve sözlü kültürün duygusal taşkınlık motifini edebî düzlemde belgeleyen önemli bir örnek hâline gelmektedir.

“Dillere destan olmak”

“... eylediler Hüşang Şâh Sârv-i Hurâmânâ dedi ey ciğâr-guşâm bugün bir iş gördün ki qiyâmata kimin **dillərə dâstân** olacaqdur...” (KİMKN, 124a[1]).

“... divane cem’ oldular Hüşang Şâh deyüp ey Şâhebkerân kazân mubârek olsun bugün gördüğün işler tâ qiyâmata kimin **dillarda dâstân** olacaqdur...” (KİMKN, 148b[54]).

“Dillere destan” deyimini, Kahramân-nâme’de kahramanın sergilediği olağanüstü eylemlerin çağlar boyu anlatılacak bir yankı bıraktığını vurgulayan güçlü bir kültürel söylemdir. Türk sözlü geleneğinde bu ifade, büyük bir ün kazanmış, övgüyle anılan olay veya kişileri tanımlamak için kullanılmakta; TDK sözlüğünde ise; “herkesin dilinde dolaşan, çok meşhur” anlamıyla açıklanmaktadır. Günümüzde ise “düşünleri dillere destan oldu” gibi örneklerde görkemli ve etkileyici olaylara atıfta bulunmaktadır.

Kahramân-nâme’de Hüşeng Şah’ın kahramana hitaben kullandığı “bugün bir iş gördün ki qiyâmata kimin dillərə dâstân olacaqdur” ifadesi, kahramanın eylemlerinin yalnızca dönemin değil, gelecek kuşakların da belleğinde yaşayacak bir şöhrete ulaştığını göstermektedir. Bu bağlamda “dillere destan olmak”, yalnızca bir başarıyı değil, aynı zamanda halkın anlatım zincirine dâhil olup kolektif övgüyle kutsanmış bir varoluş biçimini temsil etmektedir.

Deyim, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde kahramanlık eylemlerinin zaman ve mekân ötesi bir şöhrete ulaştırılarak kültürel bellekte ölümsüzleştirildiğini ortaya koymaktadır. Destanın folklorik canlılığını ve sözlü kültürün toplumsal hafızayı şekillendiren gücünü belgeleyen önemli bir örnek hâline gelmektedir.

“Dil uzatmak”

“... ey nâbekâr mağar vâke’dasân qarışuf vâki’â görâsan gör indi Rây-i ‘Azâm kimin pâdişâhâ **dil uzadmağ** necâ olur deyüp...” (KİMKN, 124a[18]).

“Dil uzatmak” deyimini, Kahramân-nâme’de bir kimse hakkında haddini aşarak kötü sözler söylemek, özellikle otorite veya saygı duyulan kişiler hakkında uygunsuz biçimde konuşmak anlamında kullanılan güçlü bir ifadedir. Türk sözlü kültüründe bu deyim, sosyal sınırları ve hiyerarşik düzeni koruma işleviyle öne çıkmakta; çünkü dil uzatmak yalnızca bireysel bir saygısızlık değil, aynı zamanda toplumsal değerler sistemine yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Destandaki bağlamda “Rây-i ‘Azâm kimin pâdişâhâ dil uzadmağ necâ olur” ifadesi, otoriteye karşı söz söylemenin ne denli ağır bir suç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Bu kullanım, anlatının dramatik yapısına tehdit ve uyarı unsuru eklemekte; geleneksel hiyerarşi ve saygı kavramlarını pekiştirmektedir. Günümüzde de “birine dil uzatmak” ifadesi, özellikle büyüklerine veya saygın kişilere karşı uygunsuz söz söylemeyi anlatan bir uyarı niteliğini korumaktadır.

“ ‘Âlem-i nekbetin başına sernigûn etmek” (Dünyasını başına Yıkma)

“... *qal’eleri tîrebârân edün balka bu heyvânleri gerü döndürüp Şumâl Şâhın ‘alem-i nekbetin başına sarnegûn edek* deyüp ravânâ ...” (KİMKN, 148a[12]).

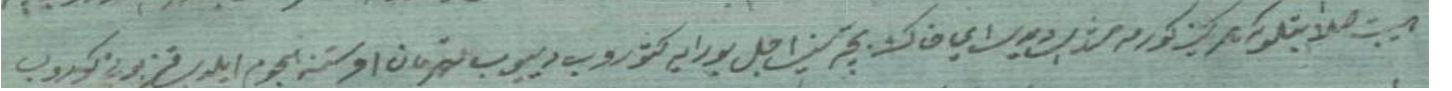
“ ‘Âlem-i nekbetin başına sernegûn etmek” deyimini, Kahramân-nâme’de bir kişiye en büyük felaketi yaşatmak, onun bütün düzenini bozmak ve kaderini karanlık bir sona mahkûm etmek anlamında kullanılan ağır bir tehdit söylemidir. “ ‘Âlem-i nekbet” bireysel sıkıntının ötesinde uğursuzluklarla çevrili bir varoluşu simgelemekte; Farsça ve Türkçe “sernegûn etmek” fiili ise bu felaketin doğrudan kişinin üzerine yıkılacağını dramatik bir biçimde dile getirmektedir.

Bu kullanım, destandaki bağlamda düşmanın yalnızca mağlup edilmesini değil, onun tüm hayatının altüst edilmesini, kaderinin uğursuzluklarla çevrilmesini ve varoluşunun perişan edilmesini ifade etmektedir. Böylece anlatının dramatik gerilimi artmakta; kahramanın öfkesini ve mutlak üstünlük iddiasını görünür kılmaktadır.

Deyimin Farsça kökenli olması, klasik Fars edebiyatının Türk destan geleneği üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. “Âlem” Arapça, “nekbet” Farsça kökenli olup birlikte soyut bir felaket evrenini ifade etmekte; “*sernegun etmek*” ise Farsça bileşik fiil olarak “başına yıkmak, devirmek” anlamını taşımaktadır. Bu tür deyimler, mesnevî ve destan türleri aracılığıyla Türk edebiyatına geçmiştir.

Günümüz Türkçesinde bu ağır, metaforik ifade doğrudan kullanılmamakta; onun yerine “dünyayı başına yıkmak”, “felaketi başına toplamak”, “perişan etmek” veya “belasını buldurmak” gibi deyimler aynı işlevi görmektedir. Dolayısıyla Kahramân-nâme’deki bu örnek, hem klasik söyleyişin zenginliğini hem de günümüzde hâlâ yaşayan halk anlatımı geleneğini yansıtan önemli bir kültürel miras örneği hâline gelmektedir.

“Eceli getirmek”

“... heybât şelâbâtlu ki hægiz görmemişdi dedi ey Hâkbâçça seni ‘*ecel buraye getürüp*’ deyüp Kəhrəmân üstünə hücum eyladi kız buni görüp ...” (KİMKN, 32a[15]).

“Ecel seni buraya getirdi” deyimini, Kahramân-nâme’de ölümün kaçınılmazlığına ve kaderin hükmünün gerçekleştiği ana dair güçlü bir anlatım biçimidir. Türk sözlü kültüründe bu tür ifadeler, ölümün yalnızca biyolojik bir son değil, aynı zamanda metafizik bir çağrı ve yazgının nihai hükmü olarak algılandığını göstermektedir. Destandaki bağlamda devin, karşısında beliren kahramanın heybetini kaderin cilvesi olarak yorumlaması ve ölümün geldiğini ilan etmesi, ölümün kahramanın ayağına kadar gelen bir yazgı olarak dramatik bir gerilim yaratmasına hizmet etmektedir.

Bu kullanım, epik anlatının metafizik boyutunu güçlendirmekte ve ölümün kaçınılmazlığına dair toplumsal inancı edebî bir düzlemde görünür kılmaktadır. Azerbaycan sahasında “*ecal gətirdi*” biçiminde hâlen kullanılan bu ifade, Anadolu sahasında ise “ecel seni buraya getirdi” veya “ölüm seni buldu” gibi varyantlarla yaşamaktadır. Bu varyantlaşma, ortak Türk sözlü kültüründe ölümün kaderle ilişkilendirilmesinin sürekliliğini göstermektedir.

Deyim, Kahramân-nâme’de hem bireysel ölüm deneyimini hem de kaderin mutlak hükmünü dramatik bir biçimde dile getirerek destanın duygusal ve metafizik yoğunluğunu artıran önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Gam deryasında gark olmak”

“... *ğam deryâsina ğark olup na asîrlari koyup gida bülür na qal’iya ‘alâc olur qaldılar Gardankeşân pâdişâhi o hâlda görüp iralü...*” (KİMKN, 160b[1]).

“Gam deryasında boğulmak” deyimini, Kahramân-nâme’de derin ve yoğun bir üzüntünün sınırsız bir denize benzetilerek dramatik biçimde dile getirildiği güçlü bir mecazdır. Bu ifade, bireyin acısının sınır tanımayan bir deniz gibi tasavvur edilmesini ve bu denizde boğulacak hâle gelmesini göstermektedir. Böylece üzüntü, yalnızca bireysel bir duygu değil, varoluşu kuşatan

kaçınılmaz bir hâl olarak resmedilmektedir.

Bu kullanım, destanın duygusal katmanını derinleştirmekte ve halk edebiyatındaki hüznün ile keder motifleriyle sıkı bir bağ kurmaktadır. Türkiye Türkçesinde birebir “gam deryasında boğulmak” ifadesi artık yaygın olmamakla birlikte “gam denizinde yüzmek”, “gam kasavet içinde olmak”, “gemileri batmak” veya “yıkılmak/çökmek” gibi mecazlarla yaşamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise klasik formuna daha yakın olarak “*qəm daryasında boğulmaq*” biçiminde kullanılmakta ve yoğun bir kederi anlatmaktadır.

Bu deyim, Türkiye Türkçesinde “Karadeniz’de gemilerin battı” biçiminde kullanılarak yoğun bir üzüntü, derin bir keder veya büyük bir hayal kırıklığını ifade etmektedir. Halk arasında özellikle beklenmedik bir felâket, kayıp ya da başarısızlık karşısında söylenir; kişinin ruh hâlini dramatik bir şekilde görünür kılar.

Azerbaycan Türkçesinde ise deyim, daha klasik formuyla “gemilerin batması” veya “*qəm daryasında boğulmaq*” gibi yakın varyantlarla yaşamaktadır. Her iki sahada da deniz ve gemi metaforu, bireyin üzüntüsünü sınırsız bir felâket alanına benzeterek anlatının duygusal yoğunluğunu artırır.

“Göz açtırmamak”

“... *göz açdırmıyûp* bir gürzdâ vurdı mən’ eylâdi novbat *Qəhhârâ* yetüşüp oda gürz *həvâlâ* eylâdi Sərv-e *Hurâmân* mən’ eylâdi *hulâşe* ogün...” (KİMKN, 123b [18]).

“Göz açtırmamak” deyimini, Kahramân-nâme’de karşı tarafa fırsat tanımadan ani ve kararlı bir müdahalede bulunmayı anlatan güçlü bir ifadedir. Türk sözlü kültüründe bu deyim, düşmana nefes aldirmayacak kadar hızlı ve sert bir eylemi betimlemekte; kişinin rakibine düşünme veya savunma imkânı vermeksizin harekete geçmesini vurgulamaktadır. Destadaki bağlamda kahramanın “*göz açdırmıyûp bir gürzdâ vurması*”, epik anlatının dinamik gücünü ve mücadele yoğunluğunu ortaya koymaktadır.

Bu kullanım, metnin temposunu yükseltmekte ve kahramanın kararlılığını, üstünlüğünü görünür kılmaktadır. Günümüzde de “göz açtırmamak” deyimini, özellikle rekabet, mücadele veya çatışma bağlamlarında hâlen canlıdır; birine fırsat vermemek, onu hazırlıksız yakalamak ya da üstünlük sağlamak anlamında kullanılmaktadır. Azerbaycan sahasında da aynı biçimiyle yaşamaktadır.

“Göz gözü görmemek”

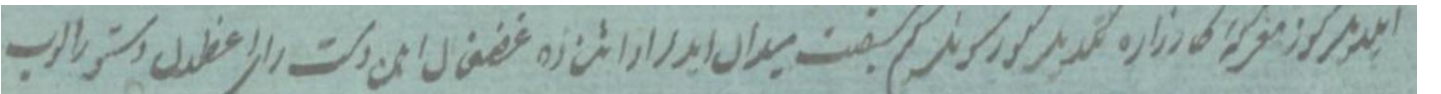

“... o kadar gitdiler ta *zülâmâtın intehây-i karanlık* yerinə yetüşdiler gördiler ki *göz gözi görməz*...” (KİMKN, s. 43b[8-9]).

“Göz gözü görmemek” deyimini, Kahramân-nâme’de görsel algının tamamen kaybolduğu, sis, duman, karanlık veya yoğun toz gibi doğal engeller nedeniyle hiçbir şeyin seçilemediği durumları betimleyen güçlü bir mecazdır. Bu ifade, mekânın karanlık atmosferini ve anlatının gizem ile bilinmezlik temalarını pekiştirmektedir. Kahramanların “*zülâmâtın intehây-i karanlık* yerinə” vardıklarında “göz gözi görməz” hâle gelmeleri, epik anlatıda kahramanın zorlu yolculuğunu ve metaforik “karanlıkla yüzleşme” sahnesini temsil etmektedir.

Bu kullanım, yalnızca fiziksel bir engeli değil, aynı zamanda bilinmezlik ve tehlike karşısında yaşanan çaresizliği görünür kılmaktadır. Günümüzde de “göz gözü görmez” ifadesi, yoğun sis, karanlık veya kalabalık içinde hiçbir şeyin seçilemediği durumları anlatmak için hâlen kullanılmaktadır. Azerbaycan sahasında da aynı biçimiyle yaşamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde günümüzde devam ettiği görülmektedir.

“Göz tikmek (dikmek)”

“... eylediler *göz mə’rikey-i kârâre tıkdılar* görsünlər kim *sibkât-i meydân edələr*...” (KİMKN, 118a[18]).

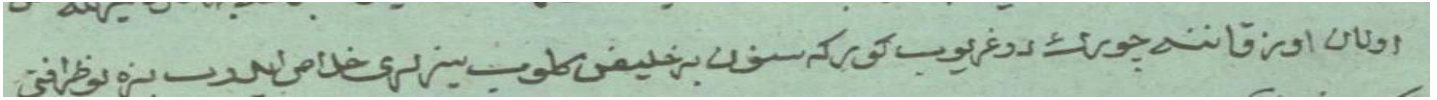
“Gözünü dikmek” deyimini, Kahramân-nâme’de bir olaya, nesneye ya da gelişmeye odaklanarak sabırla ve dikkatle sonucu gözlemeyi anlatan güçlü bir ifadedir. Bu kullanım, savaş meydanında bir karşılaşmayı heyecanla izleyenlerin odaklanma hâlini

görünür kılmakta; anlatının temposunu yükseltmekte ve epik atmosferin dinamik gücünü artırmaktadır.

Türk sözlü kültüründe bu deyim, bir amaca yoğunlaşmayı ve sabırla beklemeyi simgelemektedir. Günümüzde de “gözünü dikmek” ifadesi hâlen canlıdır; özellikle bir hedefe dikkatle odaklanmayı, kararlı bir şekilde izlemeyi veya beklemeyi anlatmaktadır. Azerbaycan sahasında da aynı biçimiyle yaşamaktadır.

Deyim, Kahramân-nâme’nin dramatik yapısına gerilim ve odaklanma unsuru eklemekte; Türk sözlü kültüründe sabır ve kararlılık temalarını edebî düzlemde belgeleyen önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Kanına çörek doğramak”

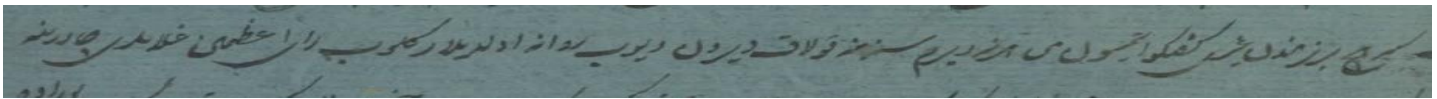
“... olan öz **kanına çörek doğruyup** gör ki sənün bir halifin galüp sizləri halâş edüp biza bu zərâfati...” (KİMKN, 134a[3]).

“Kanına çörek doğramak” deyimini, Kahramân-nâme’de ölümün kaçınılmazlığına ve kesinliğine dair sert bir anlatım biçimidir. Bu ifade, düşmanla hesaplaşmanın mutlak ve geri dönüşsüz bir sonuca ulaşacağını vurgulamaktadır. Çörek/doğrama metaforu gündelik hayatta geri dönüşsüz bir eylemi simgelemekte; bir kez doğranan çöreğin eski hâline gelmesi mümkün olmamaktadır. Aynı şekilde düşmanın öldürülmesi de kesin, tamamlanmış ve dönüşsüz bir süreç olarak tasvir edilmektedir.

Bu kullanım, destanın dramatik gerilimini artırmakta ve kahramanın kararlılığını, intikam duygusunun mutlaklığını görünür kılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ifade doğrudan kullanılmamakta; onun yerine “kanını içmek”, “dünyayı başına yıkmak” veya “belasını buldurmak” gibi deyimler aynı işlevi görmektedir. Azerbaycan sahasında ise deyim, klasik formuna daha yakın biçimde hâlen yaşamaktadır.

“kanına çörek doğramak” deyimini, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde sertlik ve kesinlik motifini öne çıkarmakta; hem klasik söyleyişin zenginliğini hem de günümüzde halk anlatımı geleneğinin sürekliliğini belgeleyen önemli bir kültürel unsur hâline gelmektedir.

“Kulak vermek”

“... ki heç biriz mädən geyri goftegu etmiyün mən hər nə diyərəm siz ona **kulak verün** deyüp rəvânə oldılar galüp rây-e Ө’zəmin gülâmları çâdırına” (KİMKN, 127b[9]).

“Kulak verip dinlemek” ya da günümüzde daha yaygın biçimiyle “kulak vermek” deyimini, Kahramân-nâme’de dikkatle dinleme, söyleneni anlamaya ve algılamaya odaklanma anlamında kullanılan önemli bir ifadedir. Bu kullanım, otorite figürünün sözlerinin sorgusuzca kabul edilmesini değil, bilinçli bir dinlemeyle içselleştirilmesini simgelemekte; böylece hem toplumsal iletişim normlarını hem de anlatıdaki emir-dikkat ilişkisini güçlü biçimde yansıtmaktadır.

Türk sözlü kültüründe bu deyim, hem fiilî hem de mecazî olarak bir kimsenin sözünü önemsemeyi ve ona karşı ilgi göstermeyi anlatmaktadır. Günümüzde de “kulak vermek” veya “gözünü kulağını vermek” gibi varyantlarla yaşamaktadır. Azerbaycan sahasında ise “qulaq asmaq” biçiminde aynı işlevi sürdürmektedir.

Deyim, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde otorite ve dikkat ilişkisini pekiştirmekte; Türk sözlü kültüründe dinleme ve anlamaya odaklanmanın toplumsal değerini edebî düzlemde belgeleyen önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Kuzuyu kurda tapşirmek”

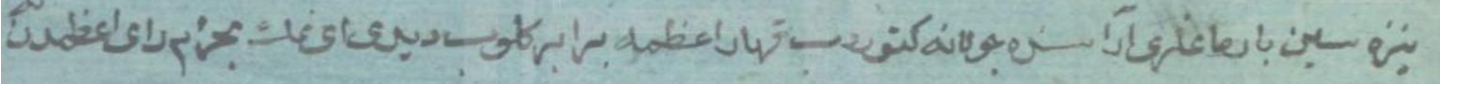
“... Gerdenkişam sözüne geldiler Kəhrəməni dedi ey ‘Ayyâr sən ki **koyun kuzunu qurta tapşurmusan** Şəbrəngdən...” (KİMKN, 112b[16]).

“Kuzuyu kurda teslim etmek” deyimini, Türk sözlü ve yazılı kültüründe güvenilmez, kötü niyetli ya da zararlı bir kişiye önemli bir emanet vermeyi anlatan çarpıcı bir metafordur. Kurdun sembolik kullanımı, hem doğası gereği yırtıcı bir varlığa hem de ahlaki yönden tehlike arz eden kişilere işaret etmektedir. Masallarda, destanlarda ve halk hikâyelerinde kuzunun masumiyetine karşılık kurdun vahşiliği simgelenerek güçlü bir karşıtlık oluşturulmaktadır.

Bu kullanım, Kahramân-nâme’de kahramanın “sən ki qızuni qırta tapşurmusan” sözleriyle karşısındaki kişiye güvenilemeyeceğini vurgulamak için ortaya konmaktadır. Şebreng’den bir şey elde edememe düşüncesi, kurda bırakılan emanetin geri dönmeyeceğini veya kaybolacağını bildiren geleneksel bir temsili yansıtmaktadır. Böylece deyim, anlatıda karakterlerin hem ahlaki hem de stratejik kararlarını değerlendirmek için kullanılan bir eleştiri biçimi hâline gelmektedir.

Günümüzde de “kuzuyu kurda teslim etmek” ifadesi, yanlış kişiye güvenmenin, kötü niyetli birine sorumluluk vermenin veya değerli bir şeyi tehlikeye atmanın mecazî anlatımı olarak yaşamaktadır. Dolayısıyla deyim, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde güven ve ihanet temalarını görünür kılmakta; Türk sözlü kültüründe ahlaki uyarı işlevi gören kalıcı bir metafor hâline gelmektedir.

“Nemek be-haram”

“... Yetiresen barmagları arasında cevâne götürüp Qəhhâr-i A‘zəm’ə bərâbər gəlüp dedi ey **nəmək be-ḥarâm**, Rây-i Ə‘zəmdən...” (KİMKN, 129b[15]).

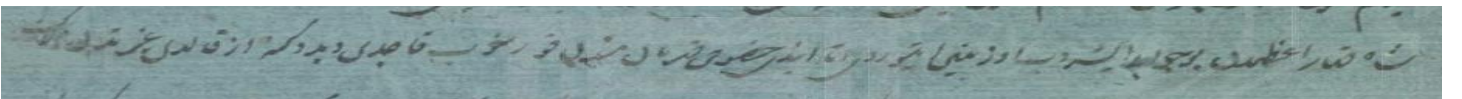
“Nemek be-haram” deyimini, Farsçadan Türkçeye geçmiş olup kelime anlamıyla “yediği nimeti haram sayan” demektir. Klasik Türkçe’de bu ifade, nankör, yapılan iyiliği hiçe sayan ve sadakatsizlik eden kişiyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Özellikle birinin ekmeğini yiyip ona ihanet eden kimseleri betimleyen bu deyim, ahlaki bir yargı ve toplumsal değerler açısından sert bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Kahramân-nâme’de eski efendisini terk edip yeni bir hükümdara bağlanan kişinin “ey nemek be-haram” sözleriyle azarlanması, ihanetin kültürel karşılığını görünür kılmakta ve sadakat ile vefanın önemini vurgulamaktadır. Bu kullanım, epik metnin ahlaki tonunu belirlemekte ve sözlü kültürün yargılayıcı dilini edebî bir biçimde anlatıya dâhil etmektedir.

Türkiye sahasında doğrudan “nemek be-haram” ifadesi kullanılmamakta; onun yerine “ekmeğini yedi, ihanet etti” veya “ekmek yedirdi, suyunu içirdi; sonra arkasından vurdu” gibi söylemler aynı anlamı taşımaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise deyim özgün biçimine yakın olarak hâlen yaşamaktadır. “*Tuz yiyip tuzkabını sındırmak*” ya da “*tuzunu yeyip dönmek*” gibi varyantlar, birine iyilik gördükten sonra ona ihanet etmeyi anlatmaktadır.

Bu deyim, Türk dünyasında sadakat, vefa ve ihanet kavramlarını merkeze alan güçlü bir kültürel miras olarak varlığını sürdürmekte; hem klasik söyleyişin zenginliğini hem de günümüzde yaşayan halk anlatımı geleneğini belgeleyen önemli bir örnek hâline gelmektedir.

Özün itirmek (yitirmek)

“Şâh Qəhhâr-e Ə‘zəmdən bu cəvâbi eşidüp **özünü itürdi** əmmâ indi ḥuşuş Qəhrâmân məndən qorḥup qaçdı dedüginə az qaldı geyrətdən həlâk ...” (KİMKN, 123b[11]).

“Özünü itürmek” deyimini, klasik Türkçe metinlerde kişinin yoğun duygusal veya psikolojik bir dalgalanma sonucu kendine hâkim olamayacak bir duruma geçişini anlatan güçlü bir ifadedir. Bu deyim, aşırı korku, öfke ya da şok karşısında bireyin bilinç kontrolünü yitirmesi, şaşkınlıkla hareket etmesi, iradesini kaybetmesi veya baygınlık geçirmesi hâlini tanımlamaktadır.

Kahramân-nâme’de bu kullanım, bireyin ruhsal tepkisini görünür kılmakta ve anlatının dramatik yapısını derinleştirmektedir. Epik metinlerde bu tür ifadeler, gerilimi artırarak duygusal yoğunluğu pekiştirmekte ve kahramanın insani yönünü ortaya çıkarmaktadır.

Sözlü kültür bağlamında “*özünü itürmek*”, bireyin fiziksel ya da zihinsel bütünlüğünün geçici olarak bozulduğunu gösteren bir mecazdır. Günümüz Türkçesinde doğrudan bu form kullanılmamakta; “kendini kaybetmek”, “bayılmak”, “şaşkına dönmek” veya “kontrolünü yitirmek” gibi varyantlarla yaşamaktadır. Azerbaycan sahasında ise deyim, klasik biçimine daha yakın olarak hâlen kullanılmaktadır.

Deyim, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde karakterlerin ruhsal kırılma anlarını betimlemekte; Türk sözlü kültüründe ise insani zaafı ve duygusal yoğunluğu dile getiren önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Pâyâmâl olmak”

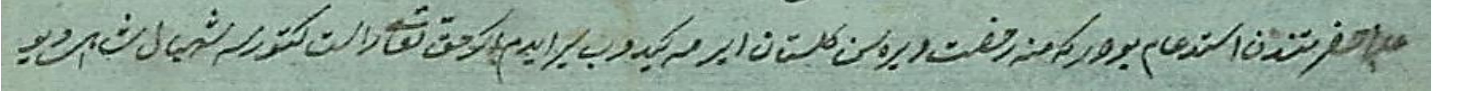
“...edüm sənün gunâhından keçsün və ellâ tamâm ləşkəri fil kərgədən ayağı altında **pâyâmâl olur** ağər sözümi doğrısən mubâriz göndər mənim meydânimə Hüşəng...” (KİMKN, 123b[10]).

“Pâyâmâl olmak” deyimini, Farsça kökenli olup Türk sözlü ve yazılı kültüründe “ayakaltında ezilmek, çiğnenmek” anlamında kullanılan sert bir ifadedir. Bu deyim, yalnızca fiziksel bir yok oluşu değil, aynı zamanda onur kırıcı bir mağlubiyeti ve itibarsızlaştırmayı da dile getirmektedir.

Kahramân-nâme’de bu kullanım, düşman ordusunun mutlak ve acımasız bir şekilde yenilişini tasvir etmekte; burada ezilenin yalnızca bedeni değil, aynı zamanda itibarı ve varlığı da yok edilmektedir. Böylece anlatının dramatik etkisi artmakta, savaş sahnesinin yıkıcılığı ve kahramanın karşısındaki gücün çaresizliği vurgulanmaktadır.

Azerbaycan sahasında deyim “pâyâmâl olmak” biçiminde klasik metinlerde yer almakta; Anadolu sahasında ise “ayaklar altında ezilmek” veya “pâyâmâl olmak” şeklinde yaşamaktadır. Özellikle savaş ve yenilgi temalı anlatılarda sıkça kullanılan bu ifade, Türk sözlü kültüründe mağlubiyetin hem fiziksel hem de manevi boyutunu görünür kılan güçlü bir metafor hâline gelmektedir.

“Rast getirmek”

“... ‘âlâhəzratından istid’âm budur ki manə rūḥşat verasən Gülistân-i İramə gedüp seyr edəm agar **ḥaḳ tâ’âlâ rāst gətürsə** Şəhbâl Şâhi div-i lə’in alından ḥəlâş edəm...” (KİMKN, 29a[19]).

“Ḥaḳ tâ’âlâ rāst gətürsə” ifadesi, Kahramân-nâme’de bir dilek ve niyaz biçimi olarak kullanılan, Türk sözlü kültüründe kader ve tevekkül kavramlarını yansıtan önemli bir deyimdir. Bu söz, kişinin planladığı bir işin başarıya ulaşmasının tamamen Allah’ın takdirine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Böylece hem ilahî müdahale umudu hem de karakterin alçakgönüllülüğü görünür hâle gelmektedir.

Bu kullanım, epik metne metafizik bir derinlik kazandırmakta ve kahramanın iradesini ilahî takdirle bütünleştiren bir tevekkül anlayışını ortaya koymaktadır. Türkiye Türkçesinde doğrudan bu form kullanılmamakta; “Allah izin verirse”, “Allah nasip ederse” veya “kısmet olursa” gibi söylemler aynı işlevi görmektedir. Azerbaycan sahasında ise deyim, klasik biçimine daha yakın olarak “Allah rəst gətirsə” şeklinde yaşamaktadır.

Bu ifade, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde kader ve tevekkül temalarını pekiştirmekte; Türk sözlü kültüründe umut ve niyazın toplumsal değerini edebî düzlemde belgeleyen önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Sözünü sındırmamak”

“... düşdi iltimâs eyledi Şâhebkrân **sözün sındırmıyüp** ləşkərə gəldi Hüşəng Şâh görüp şâd oldi...” (KİMKN, 129b[8]).

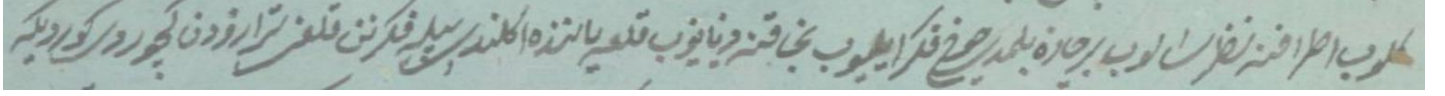
“Sözünü sındırmamak” deyimini, Türk sözlü kültüründe bir kimsenin dileğini, talebini ya da sözünü incitmeden kabul etmek, ona saygı göstermek ve sözünü yerde bırakmamak anlamında kullanılan nezaket ve vefa göstergesidir. Bu ifade, özellikle epik ve halk anlatılarında toplumsal duyarlılığın, ahlaki erdemlerin ve liderlik değerlerinin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır.

Bu kullanım, sözün bir tür yükümlülük olduğuna dair köklü inancı pekiştirmekte; hem anlatının ahlaki değer sistemini görünür kılmakta hem de sözün kutsallığını simgeleyerek toplumsal bağların güven üzerine kurulduğunu göstermektedir.

Günümüzde Anadolu sahasında bu deyim doğrudan kullanılmamakta; onun yerine “sözünü yerde bırakmamak”, “sözünü tutmak” veya “ricasını geri çevirmemek” gibi varyantlar aynı işlevi görmektedir. Azerbaycan sahasında ise deyim, klasik biçimine daha yakın olarak “sözünü sındırmamaq” şeklinde yaşamaktadır.

Bu ifade, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde nezaket ve vefa temalarını pekiştirmekte; Türk sözlü kültüründe sözün bağlayıcılığına dair köklü bir değer sistemini edebî düzlemde belgeleyen önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Teraziden geçirmek”

“... gəlüp aṭrâfına nəzər salup bir çārə bilmədi çox fikr eyliyüp nəcâkına dayanup qal'a yanında ağlandı belə fikrinan qal'ani **tarâzudan keçürdi** gördi ki...” (KİMKN, 160b[8]).

“*Tarâzudan keçirmek*” deyimini, klasik Türkçe metinlerde bir nesneyi, fikri ya da durumu dikkatle değerlendirmek, ölçüp biçmek ve sonuç çıkarmak anlamında kullanılan önemli bir halk söylemidir. Bu ifade, karar verme sürecinde zihinsel kıyaslamanın ve analitik düşüncenin vurgulandığını göstermektedir.

Kahramân-nâme’de bu kullanım, kahramanın kalenin yapısal güvenliği ve konumu hakkında zihinsel bir muhakeme yürüttüğünü anlatmakta; böylece epik metnin yalnızca savaş ve kahramanlık sahneleriyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda akıl, muhakeme ve stratejik düşüncüyü de ön plana çıkardığını göstermektedir. Bu yönüyle anlatı, kahramanın fiziksel gücünün yanı sıra düşünsel derinliğini de görünür kılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde doğrudan bu deyim kullanılmamakta; “tartmak”, “ölçüp biçmek”, “kılı kırk yarmak” veya “ince eleyip sık dokumak” gibi ifadeler aynı işlevi görmektedir. Azerbaycan sahasında ise deyim, klasik biçimine yakın olarak “*terazidan geçirmek*” şeklinde yaşamaktadır.

Deyim, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde akıl ve muhakeme temalarını pekiştirmekte; Türk sözlü kültüründe düşünsel derinliği ve stratejik karar verme sürecini edebî düzlemde belgeleyen önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Üzü (Yüzü) ak olmak”

“.... yola saldı dönüp Kahramâna dedi **üzün ağ olsun** her yerda mənim **üzimi ağ edərən** hər gâh bu tür cavâb verməseydün geyrat...” (KİMKN, 112b[10]).

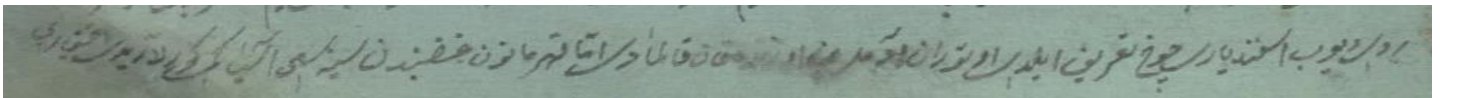
“*Üzün ağ olsun*” deyimini, Türk halk söyleminde hem dünyevî hem de uhrevî faziletin bir nişanesi olarak kullanılan, duygusal ve ahlâkî yoğunluk taşıyan bir ifadedir. Bu söz, kişinin davranışının toplumsal takdir gördüğünü ve onun yüzünün ak, yani onurlu ve temiz kalacağını dile getirmektedir.

Kahramân-nâme’de bu kullanım, kahramanın davranışının övgüyle karşılandığını ve bu davranışın hem kişisel hem de toplumsal bir değer taşıdığını göstermektedir. Böylece anlatının ahlaki değer sistemi görünür hâle gelmekte, erdemlilik teması sembolik bir biçimde ifade edilmektedir. Aynı zamanda halk kültüründeki dua estetiği epik yapı içerisinde yer bulmaktadır.

Türkiye Türkçesinde bu deyim doğrudan kullanılmamakta; “yüzünü ak etmek”, “yüzü ak çıkmak” veya “yüzünü kara çıkarmamak” gibi varyantlar aynı işlevi görmektedir. Azerbaycan sahasında ise deyim, klasik biçimine yakın olarak “*üzün ağ olsun*” şeklinde hâlen yaşamaktadır.

Bu ifade, Kahramân-nâme’nin epik atmosferinde erdemlilik ve takdir temalarını pekiştirmekte; Türk sözlü kültüründe dua ve temenninin toplumsal değerini edebî düzlemde belgeleyen önemli bir motif hâline gelmektedir.

“Yüzünde kan kalmamak”

“... deyüp İsfandiyârî çox tərif eyladi oturan âdamların **üzündə kan kalmadi** ammâ Kahramânun gəzəbdən **sînəsi âsiyâb kimi gürlədi** ehtiyârî ...” (KİMKN, 19b[21]).

“*Yüzünde kan kalmamak*” deyimini, aşırı korku, panik ya da yoğun duygusal çöküş anlarında kişinin yüzünün solgunlaşmasını anlatan güçlü bir halk ifadesidir. Türk Dil Kurumu bu deyim “korkudan ya da büyük bir sıkıntıdan dolayı yüzün bembeyaz kesilmesi” şeklinde tanımlamaktadır (TDK sanal sözlüğü). Günlük dilde ise “Haber alınca yüzünde kan kalmadı” veya “Kireç gibi oldu” gibi varyantlarla kullanılmaktadır.

Kahramân-nâme’de bu kullanım, anlatıcının övgüyle söz ettiği olayın dinleyici grubunda öyle bir etki bıraktığını göstermekte; duyulan korku ve hayretin fiziksel bir tepkiye dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Böylece yalnızca bedensel bir değişim değil, aynı

zamanda karakterlerin ruh hâli de görünür hâle gelmekte ve anlatının dramatik gücü artmaktadır.

“Sinesi âsiyâb kimi gürledi”

Halk söylemindeki bedensel duygu ifadelerinin epik anlatıda estetik bir gerilim unsuru olarak işlev gördüğü bu deyimde, kahramanın sinesi değirmen taşına, nefesi ise oradan çıkan gürültüye benzetilmektedir. Bu benzetme, anlatının dramatik yoğunluğunu artıran oldukça etkili bir ifade biçimidir.

Kahramân-nâme’de Atasözlerinin ve Deyimlerin İşlevi

Atasözleri ve deyimler, toplumların değer yargılarını, davranış normlarını ve dünya görüşünü kodlayan kültürel öğeleri olarak önemli bir işlevi bulunmaktadır. Kahramân-nâme’de bu kalıplaşmış ifadeler, sadakat, vefa, güven ve namus gibi temel değerleri somutlaştırarak okuyucuya dolaylı bir eğitim sunmaktadır. Örneğin “Baş verir, sır vermez” atasözü, ketumluk ve sadakat erdemini yüceltirken; “*Koyunu kuzuyu kurda tapşırmaq*” deyimini güven kavramını ihanet üzerinden görünür kılmaktadır.

Atasözleri ve deyimler aynı zamanda kültürel belleğin taşıyıcılarıdır. Toplumun ortak değerlerini yansıtan bu sözler, bireylerin davranışlarını yönlendiren normatif bir çerçeve sunmaktadır. Nitekim kalıp sözlerin kültürel kodlar olarak işlev gördüğü ve toplum tarafından bilinmediğinde iletişimde kopukluklara yol açabileceği ifade edilmektedir (Tuğcu, 2005, s. 86).

Kahramân-nâme’de atasözleri ve deyimler, anlatının süsleyici unsurları yanı sıra yapısal ve işlevsel bileşenler olarak önemli bir rol üstlenmişler. Atasözleri çoğunlukla evrensel yargıları, ahlaki öğütleri ve kader anlayışını yansıtırken; deyimler anlatımın estetik gücünü artırmakta, karakterlerin psikolojik durumlarını görünür kılmaktadır. Bu yönüyle Kahramân-nâme’deki atasözleri anlatıyı didaktik yönünü, deyimler anlatının duygu boyutunu derinleştiren araçlar olarak işlev görmektedir.

Eserde kahramanlık, aşk, kader ve ahlaki değerler etrafında şekillenen anlatı yapısı içerisinde atasözleri, karakterlerin kararlarını ve toplumsal normları pekiştiren işlevsel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, “Ala karga çokbilmişliğinden tuzağa düşer” atasözü aşırı özgüvenin doğuracağı tehlikelere işaret ederek kahramanın olası hatalarına yönelik önleyici bir uyarı niteliği taşımaktadır. Benzer şekilde “Baş verir, sır vermez” ifadesi sadakat temasını güçlendirerek sır saklama ve ihanet motiflerini dramatik bir çerçevede sunmaktadır. Bu kullanımlar, atasözlerinin anlatının akışını yönlendiren ve okuyucuyu düşünmeye sevk eden bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Kahramân-nâme ile tür ve üslup bakımından benzerlik gösteren Hamza-nâme, İskender-nâme ve Erselân-nâme üzerine yapılan çalışmalar da bu tespitleri destekler niteliktedir. Nitekim Hamza-nâme’nin 71. cildi üzerine gerçekleştirilen bir incelemede deyimlerin, “kavram ve durumları somut hâle getirerek metne akıcı bir üslup kazandırdığı ve anlam derinliği sağladığı” belirtilmektedir. Aynı çalışmada deyimlerin soyut kavramları (korku, şaşkınlık, üzüntü vb.) karşılamada yoğun biçimde kullanıldığı ve bu sayede karakterlerin psikolojik durumlarının etkili bir şekilde yansıtıldığı ifade edilmektedir. Bu durum, Kahramân-nâme’de deyimlerin üstlendiği betimleyici ve psikolojik derinlik kazandırıcı işlevle örtüşmektedir.

Kültürel Kodların Aktarımı

Atasözleri ve deyimler, toplumların değer yargılarını, davranış normlarını ve dünya görüşünü kodlayan kültürel araçlardır. Kahramân-nâme’de yer alan “Baş verir, sır vermez” atasözü; Türk kültüründe sadakat, ketumluk ve sır saklamanın erdemini vurgulamakta, kahramanlık tipolojisinin temel özelliklerinden biri olan “sır tutabilme” vasfını gelecek kuşaklara aktarmaktadır. Benzer şekilde “*hakk-ı nemekin yerine yetirmek*” ifadesi, vefa ve minnet duygusunun kültürel kodlarını taşımaktadır.

Atasözleri aynı zamanda anlatıyı didaktik bir araca dönüştürerek kültürel kodların, dinî-inanç unsurlarının ve toplumsal değerlerin aktarımına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Kahramân-nâme, atasözleri aracılığıyla kültürel birikimin kuşaktan kuşağa aktarımını mümkün kılan bir anlatı niteliği kazanmıştır.

Deyimler arasında “*nemek be-haram*” (nankör) ve “*koyun kuzuyu kurda tapşırmaq*” (güvenilmez kişiye emanet vermek) gibi örnekler, güven, ihanet ve sadakat gibi kültürel kodları somutlaştırmaktadır. Bu deyimler, bireysel davranışları toplumsal normlarla ilişkilendirerek okuyucuya dolaylı bir eğitim sunmaktadır.

Sözlü kültürden yazılı edebiyata aktarılan Türkçe Kahramân-nâme ve Erselân-nâme gibi metinler, sözlü edebiyat ve kültürel sürekliliğin en güçlü kanıtlarından biri olarak işlev görmektedir. Kahramân-nâme’de atasözleri, namus, ketumiyet ve fedakârlık gibi geleneksel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlamaktadır. “Dünya kimseye vefa etmez” atasözü, dünyanın geçiciliğini vurgulayarak maddi hırsın anlamsızlığını ortaya koymakta ve kaderci anlayışı somutlaştırmaktadır.

Eserdeki atasözleri aynı zamanda hayvan metaforları aracılığıyla doğa-insan ilişkisini kodlamaktadır. Özellikle “ala karga” örneğinde karga imgesi bu işlevi üstlenmektedir. “*Uzaktan müştak olmak, yakından yegdür*” atasözü ise platonik aşkı idealize ederken mahremiyet ve saygı normlarını yansıtmaktadır.

Kahramân-nâme’deki kültürel kodların en başında, İran sahasında yaşayan Türk topluluklarının dilinin korunması ve bu dilin gelecek kuşaklara yazılı bir belge aracılığıyla aktarılması yer almaktadır. Günümüzde bu gibi edebi eserler kültürel kimliğin korunması, tarihsel hafızanın sürekliliğinin sağlanması ve toplumsal değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması açısından işlevsel bir rol üstlenmektedir.

İnanç Dünyasının Yansıması

Kahramân-nâme'deki atasözlerinin önemli bir kısmı İslami inanç sistemiyle uyumludur. “*Acelsiz kimse ölmez*” ve “*Ecel gelmek*” gibi ifadeler, kader ve tevekkül anlayışını doğrudan yansıtarak ölümün ilahi iradeye bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu söylemler, karakterlerin tehlike anlarındaki teslimiyetini meşrulaştırmakta ve tasavvufi edebiyatla paralellik göstermektedir. Benzer şekilde “*Dünya kimseye kalmayacak*” atasözü, dünyanın geçiciliğini ve ahiret odaklı düşüncüyü pekiştirerek okuyucuyu maneviyata yönlendirmektedir.

Deyimler arasında “*Rast getirmek*” (Allah’ın izniyle başarmak) ve “*Başın yüce olsun*” gibi dualar, inanç dünyasının eserdeki yansımalarıdır. Bu ifadeler, epik anlatıya metafizik bir boyut kazandırarak kahramanların yalnızca fiziksel güçle değil, ilahi yardımla da hareket ettiğini ima etmektedir.

Eserdeki atasözleri, İslamî inanç sisteminin temel kodlarını taşımaktadır. Güney Azerbaycan Türkçesiyle yazılan eserde, tevekkül ve maneviyat gibi kavramlar, anlatının dinî boyutunu güçlendirmektedir. “*Ecel gelmeden insan ölmez*” atasözü, İslamî kaza ve kader inancını doğrudan yansıtarak ölüm vaktinin ilahi iradeye bağlı olduğunu belirtmektedir.

“Baş verir, sır vermez” atasözü, emanete hıyanet etmeme prensibini çağrıştırarak insanî etik değerlerden sadakat ve namus kavramlara işaret etmektedir. “Ala karga çokbilmişliğinden tuzağa düşer” atasözü ise kibirin şeytani kökenine atıfta bulunarak “kibir şeytandandır” anlayışını kodlar ve tevazu ile alçakgönüllülüğü teşvik eder.

Bu atasözleri ve deyimler, dinî inançları halk diliyle sadeleştirerek günlük yaşamda uygulanabilir hâle getirmektedir. Bu tür ifadelerin tasavvufi edebiyatla, paralellik gösterdiğini ortaya koymakta bu değerleri kültürel bir araç hâline getirerek eğitici öğretici bir işlev üstlenmektedir.

Eserde yer alan deyimler, inanç dünyasının gündelik dile yansıyan tezahürlerini taşımakta ve halkın zihniyetini, değerler sistemini ve yaşam pratiklerini dil aracılığıyla görünür kılmaktadır.

Dil ve Kültürel Birikimin Aktarımı

Atasözleri ve deyimler, Türkçenin en önemli zenginlikleri arasında yer almakta olup, dilin korunması ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında işlevsel bir rol üstlenmektedir. Özellikle İran sahasında Türkçenin yasaklandığı dönemlerde, sözlü geleneğin en önemli unsurlarından biri olan atasözleri ve deyimler, dilin canlılığını koruyan, kültürel birikim ve hafızanın korunması ve günümüze ulaşmasında önemli işlevi olmuştur.

Atasözleri ve deyimler, kültürel birikimin nesiller arası aktarımını sağlayan temel unsurlardandır. Sözlü gelenekten yazılı metne geçiş sürecinde bu sözler, halkın milli bilinç ve milli değerler sistemini gelecek kuşaklara taşımaktadır. Güney Azerbaycan Türkleri, sözlü gelenek bakımından son derece zengin bir topluluk olup; bu bağlamda atasözleri, nesiller arası aktarımın en önemli söz varlığı unsurlarını teşkil ederek kültürel hafızanın sürekliliğini sağlamaktadır (Azeroğlu, 2019). Eser, deyim ve atasözlerini bünyesinde barındırarak sözlü kültürün korunmasında ve yazıya aktarılmasında önemli bir işlev yürütmüştür.

Eserdeki; “dillere destan olmak”, kahramanlık eylemlerinin toplumsal hafızada nasıl ölümsüzleştiğini gösterirken; “anası ağlamak” ve “kanına çörek doğramak” gibi sert ifadeler epik anlatının geleneksel söylem kalıplarını korumaktadır. Bu deyimler, nesiller boyu aktarılacak Türk kültürünün sözlü ve yazılı edebiyatındaki sürekliliğini kanıtlamaktadır.

Atasözleri ve deyimler, Kahramân-nâme’nin edebî zenginliği de artırmaktadır. Kalıplaşmış ve akılda kalıcı bu ifadeler, kısa ve öğüt verici yapılarıyla anlatının temposunu değiştirerek okuyucuya düşünme ve paylaşılan bilgeliği özümseme fırsatı sunmaktadır. Dahası, bu atasözleri düz anlatıyı kesintiye uğratarak “tefekür anları” yaratmaktadır.

Kahramân-nâme’de savaş ve mücadele sahnelerinde kullanılan “can başa sıçramak” (ani korku), “canına korku düşmek” (derin korku) ve “yüzünde kan kalmamak” (dehşet) gibi deyimler, karakterlerin psikolojik durumlarını doğrudan yansıtan ifadelerdir. Sevinç anlarında “derisine sığmamak”, öfke anlarında ise “başına kıyamet koparmak” gibi deyimler, duyguların bedensel tezahürlerini mecaz yoluyla aktaran söyleyişlerdir.

Kahramân-nâme’deki deyimler, psikolojik betimlemeyi ve dramatik gerilimi sağlayan temel anlatı araçlarıdır. Bu işlevleriyle deyimler, Türk sözlü geleneğinin duygu aktarımındaki inceliklerini yazılı edebiyata taşıyan kültürel unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Deyimler, Kahramân-nâme’de karakterlerin iç dünyasını ve duygusal durumlarını yansıtan en güçlü anlatım araçlarıdır. “Canına korku düşmek”, “yüzünde kan kalmamak” ve “derisine sığmamak” gibi ifadeler, korku, dehşet ve sevinç gibi duyguları somutlaştırmaktadır (Azizpour, 2025, s. 17). Bu kullanım, deyimlerin yalnızca anlatımı süsleyen unsurlar olmadığını; aynı zamanda psikolojik derinlik kazandıran ve dramatik gerilimi artıran temel anlatı araçları olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Kahramân-nâme’de deyimler, karakterlerin iç çatışmalarını görünür kılarak epik anlatının duygusal yoğunluğunu güçlendirmekte ve metne çok katmanlı bir yapı kazandırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Arap alfabesiyle Azerbaycan Türkçesinde yazılmış Kahramân-nâme’nin İran Meclis Kütüphanesi nüshasında

tespit edilen atasözleri ve deyimler ortaya konularak işlevsel açıdan değerlendirilmiştir. Eserde atasözlerinin sayıca sınırlı olduğu, buna karşılık deyimlerin daha çeşitli bir kullanım sergilediği görülmektedir. Atasözleri ağırlıklı olarak kader, tevekkül, sadakat, vefa, akıl ve alçakgönüllülük gibi temaları işlerken; deyimler korku, sevinç, öfke, şaşkınlık gibi duygu durumlarını betimleme ve anlatıya dramatik gerilim katma işlevi görmektedir. Eserde; deyimler atasözlerinin metnin süsleme unsurların yanı sıra kültürel belleğin aktarımı açısından işlevsel bir rol üstlendiği görülmüştür.

İran'da bulunan Kahramân-nâme; Türk epik geleneğinin temalarını, Fars edebiyatının biçimsel unsurlarıyla harmanlayarak ve İskender-nâme gibi eserlerden etkilenerek ortaya çıkan bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Kahramân-nâme'de yer alan halk tabirleri, dönemin Azerbaycan Türkçesi'nin mecazlarla örülü dil yapısını yansıtmaktadır. Arapça ve Farsça tamlamaların sıklıkla kullanılması, metnin edebi üslubunu güçlendiren bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

İran sahasında bulunan Kahramân-nâme nüshasında, Erselân-nâme ve Muhtâr-nâme örneklerinde olduğu gibi, Farsça ile Türkçenin birlikte kullanıldığı yazım geleneği gözlemlenmektedir. Bu tekniğin en dikkat çekici özelliği, Türk anlatı yapısı içerisinde Farsça unsurların kullanılmasıdır. İran'da yazılı edebiyat geleneğinin Farsça şiir ve tamlamalarla zenginleştirilmesi, Kaçar döneminin yazılı Türk edebiyatının karakteristik bir özelliği olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Kaçar dönemi kültürel ortamının bir yansıması niteliğindedir. Söz konusu eserlerde Arapça ve Farsça tamlamaların yoğun biçimde tercih edilmesi, bölüm başlıklarının Farsça yazılması ve şiir düzeyinde Farsça unsurların metne dâhil edilmesi, eserin kültürel etkileşim ve edebî süreklilik bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâmî unsurlarla zenginleşen Kahramân-nâme, eski Türk kültürünün köklü motiflerini dinî değerlerle bütünleştiren bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu sentez, Türk kahramanlık anlatı geleneğiyle yeni bir edebî ve kültürel formun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İran'da bulunan Kahramân-nâme nüshası, Güney Azerbaycan Türklerinin derin kültürel belleğini, Fars kültürüyle zenginleşen folklorik mirasını ve toplumsal normlarını yansıtan çok katmanlı bir edebî hazine niteliği taşımaktadır. Eserde yer alan deyim ve atasözleri, Farsça-Türkçe terkipler aracılığıyla dönemin sözlü geleneğinin canlılığını yazılı edebiyata aktarmakta; aynı zamanda Fars-Türk kültürel etkileşiminin izlerini yansıtmaktadır.

Kahramân-nâme'de tespit edilen atasözü ve deyimlerin günümüz Güney Azerbaycan Türkçesinde hâlâ canlı bir biçimde kullanılmaktadır. Bu durum, eserin tarihî bir belge ve kültürel miras olduğunu göstermektedir. Çalışmada bu ifadelerin Farsça karşılıkları verilerek Türk-Fars kültürel etkileşiminin dil düzeyindeki izleri ortaya konulmuştur. Türkiye Türkçesi ve Farsça karşılıkları birlikte değerlendirildiğinde, eser kültürlerarası bir mirası yansıtmaktadır. Günümüzde hâlâ yaşayan bu kalıplaşmış ifadeler, sözlü kültürden yazılı edebiyata uzanan sürekliliğin önemli göstergeleridir. İleride yapılacak çalışmalar, farklı nüshaların karşılaştırmalı analizi ve deyimlerin sözlü-yazılı kültür geçişindeki rolünü daha kapsamlı biçimde ortaya koyabilir.

İran'da bulunan Kahramân-nâme'nin Türkçe el yazması, tarihî bir belge olarak, Güney Azerbaycan Türklerinin bölgedeki kimlik ve kültürel sürekliliğinin bir tanığıdır. Bu yönüyle eser, İran Türkleri üzerine yapılan çalışmalar için araştırmacılar açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Dil ve kültür tarihi bakımından olduğu kadar çeşitli bilimsel araştırmalar için de zengin bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Konsept – R.A., N.A.; Tasarım – R.A., N.A.; Denetim – R.A., N.A.; Kaynaklar – R.A., N.A.; Malzemeler – R.A., N.A.; Veri Toplama ve/veya İşleme – R.A., N.A.; Analiz ve/veya Yorum – R.A., N.A.; Literatür Taraması – R.A., N.A.; Yazma – R.A., N.A.; Eleştirel İnceleme – R.A., N.A.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Anlatım bozuklukları ve yetersiz ifadeler yapay zekâ kullanılarak giderilmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – R.A., N.A.; Design – R.A., N.A.; Supervision – R.A., N.A.; Resources – R.A., N.A.; Materials – R.A., N.A.; Data Collection and/or Processing – R.A., N.A.; Analysis and/or Interpretation – R.A., N.A.; Literature Review – R.A., N.A.; Writing – R.A., N.A.; Critical Review – R.A., N.A.

Conflict of Interest: The authors has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Use of Artificial Intelligence: Expression errors and inadequate expressions have been corrected using artificial intelligence.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim - III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 36(1988), 131-166.
- Azeroğlu, N., & Azizpour, R. (2019). İran Azerbaycanı âşık destancılık geleneği bağlamında Şikârî destanın İran Türkleri için önemi. *International Journal of Filologia*, (2), 1-12.
- Azeroğlu, N., & Azizpour, R. (2020). İran Türkleri'nde sözlü gelenek bağlamında âşıklık geleneği ve milli bilinç. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 140-150. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.702937>.

- Azeroğlu, N. (2021). İran ve Anadolu sahasında Erselan-nâmeler. *Journal of Turkology*, 31(1), 87-121. DOI: 10.26650/iuturkiyat.795553
- Azizpour, R. (2025). *Kahramân-nâme'nin İran Meclis Kütüphanesi nüshası üzerine bir inceleme* (Doktora tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başgöz, İ. (2006). Atasözleri hakkında atasözleri ya da atasözlerinin toplumsal anlamı (Çev. N. T. Toçoğlu). *Millî Folklor*, 18(70), 85-91.
- Boratav, P. N. (2002). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk halk kültüründe memoratlar ve halk inançları*. Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2012). *Türk halk edebiyatına giriş- I. Açıkoğretim Fakültesi Yayınları*.
- Çotuksöken, Y. (1998). *Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut kitabı I: Giriş-metin-faksimile*. Boğaziçi Yayınları.
- Hamidov, H., & Hamidov, H. (2006). TÜRKÇE DEYİMLERİN ANLAM ÖZELLİKLERİ: KONUSMA İLE İLGİLİ DEYİMLER. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 22, 39-45. <https://izlik.org/JA99UE34RF>
- Hatiboğlu, V. (1984). *Türkçenin sözdizimi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Honeck, R. P. (1997). *A proverbs in mind: The cognitive science of proverbial wit and wisdom*. Lawrence Erlbaum Associates.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm: Materyaller ve araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs: A handbook*. Greenwood Press.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kobotarian (Azeroğlu), N. (2013a). *İran Azerbaycanı âşık destanları I: Şikârî destanı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kobotarian (Azeroğlu), N. (2019). *İran Azerbaycanı âşık destanları II: Tufarganlı Abbas ile Gülgez destanı*. Türk Dil Kurumu Yayınları. [2, 7, 8]
- Okay, O. (1991). *Kültür ve edebiyatımızdan*. Akçağ Yayınları.
- Ong, W. J. (1982). *Orality and literacy: The technologizing of the word*. Methuen.
- Oy, A. (1972). *Tarih boyunca Türk atasözleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi: Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. Kesit Yayınları.
- Soykut, İ. H. (1974). *Türk atalar sözü hazinesi*. Ülker Yayınları.
- Tuğcu, E. (2005). Kısaltılmış sözel anlatı kalıpları: Atasözleri ve deyimler. *Millî Folklor*, 17(67), 86-88.
- Türk Dil Kurumu. (2024). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Şinasî, İ. (1870). *Durûb-ı emsâl-i Osmaniyye*. İstanbul.

Sanal Kaynaklar

- Kahraman-name Pdf şekli: <https://turuz.com/book/title/qahraman-name> (erişim: 12.02.2019)
- Güncel Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 08.09.2016)